

GIFTERMÅL OCH FAMILJEFÖRHÅLLANDEN

I Carl Perssons historia spela hans äktenskap en betydelsefull roll. Själft intog han genom sin härstamning och sina rikedomar en framskjuten plats i samhället, och denna sökte han ytterligare markera genom förbindelser med landets förnämligaste släkter. Ej mindre

än tre gånger iklädde han sig brudgumsdräkten, något som föröfrigt icke var en ovanlig företeelse i denna af lifskraft sjudande tid.

Carl Perssons första hustru Benedicta Posse var dotter till kaptenen Nils Axelsson Posse och Anna Stake. Föräldrarna bodde på den gamla släktgården Säby i Berga socken, Västergötland, men hade dessutom åtskilliga andra sätesgårdar. Af fru Benedictas systrar var en gift med riksrådet Thord Bonde, en annan med öfverste Göran Ulfsparre och en tredje med landshöfdingen Gustaf Ericsson Leijonhufvud. Från Benedictas broder landshöfding Mauritz Posse härstammar den ännu levande friherrliga ätten Posse af Säby.

Den 3 augusti 1652 stod Carl Perssons och Benedicta Posses bröllop å brudens fädernegård, och naturligtvis utvecklades därvid den ståt, som tiden kräfd, då fränder och vänner uppträdde i all sin glans.

»Lillies och Douglas' fruar» lånade af Gustaf Bonde »klenoder» för Carl Perssons bröllop, så dyrbara att ägaren fann sig i sin dagbok böra anteckna när de återlämnades flera månader efteråt¹.

Hvar Carl Persson bodde under de första åren af sitt äktenskap framgår ej till fullo af dagböckerna - kanske å Snösbäck, kanske å Toftaholm under den tid han hade sistnämnda gård på arrende. Åtminstone tyckes han 1658 ha bott på _Snösbäck, då en af hans döttrar föddes därstädes². När han sedermera tillträdde fädernegården i Wist socken, fick fru Benedicta där bära husmodems insignier och fullgöra de representativa plikterna under Carl Perssons välmaktsdagar.

Äktenskapet varade i 26 år och välsignades med tretton barn, om man får tro Carl Perssons dagboksanteckningar. Endast några af dessa hunno till mogen ålder. Denna tid var ju barnadödligheten fruktansvärdt stor, och Carl Perssons familj skonades lika litet som andra. Kanske var det också något ärftligt sjukdomsfrö som grodde. Fru Benedicta afled, enligt mannens uppgift, »af en långsam svaghet och lungrot», och tänkbart är, att samma tärande smittoämne gjorde barnen mindre motståndskraftiga.

Af de tretton barnen - sju söner och sex döttrar -- lefde endast sex vid modems begrafning. Samtidigt med henne jordades tre bam, hvilka tydligen ännu varit i livvet vid modems frånfälle, eftersom Carl Persson i en senare skrifvelse antyder, att arvet efter henne borde ha delats i nio lotter³.

Fyra bam ha sålunda aflidit före modem. I Wist kyrkobok omtalas ett barn, som dog den 25 juli 1671 och ett »Carl Perssons barn

1 Gustaf Bondes dagbok 1652 17/11. Bröllopsdagen står angifven i Carl Perssons dagbok.

2 Christina Carlsdotter säger sig vara född ä Snösbäck 1658 13/8 (Gustaf Koskulls biografi, UB. X 240 K). Visserligen motsäges denna uppgift af en anteckning i Gustaf Bondes dagbok, att Benedicta Posse 1658 20/11 födde en son, men om också. datum i ena fallet är oriktigt, får nog uppgiften om födelseorten anses säker.

3 Bref 1689 5/1, anfördt i Hanekinds dombok 1689 20/10 och Kinda dombok 1689 23/10.

på Säby», som afled den 2 februari 1673. I kyrkoherdens förut relaterade skrifvelse vid tvisten med Carl Persson omtalas, att ett barn begrafdes söndagen sexagesima 1673, d. v. s. den 9 februari. Slutligen afled »Carl Perssons lilla dotter» den 29 februari 1676. Troligt är, att det år 1673 begrafda barnet var detsamma, som afled några dagar förut. I så fall återstår ett barn, hvars dödsår man icke känner¹.

År 1677 hade troligen fru Benedictas sjukdom tagit en allvarsam vändning, då Carl Persson fann sig föranlåten att söka gardera sin rätt till boet genom ett inbördes testamente. I handlingar, som de hvar för sig undertecknade några veckor före jul, bestämde de båda makarna, att den som öfverlefde den andre skulle »till en fast egendom alldeles af bam och arfvingar oklandradt» behålla alla lösören och köpegods, »det är alle gods och gårdar, som vi uti vårt äktenskaps varande köpt och aflat oss emellan, såsom ock guld, silfver, tenn, koppar, malm,

34. *Benedicta Posses namnteckning och sigill.
Bref 1677 15/12. RA, Biogr. N 2 d.*

järn» m. m., som allt noggrant specificeras. Fru Benedicta gaf erkännande åt all den möda och omsorg, som hennes man dragit för henne och deras barns uppfostran och »allt annat besvärs infallande, som han i äktenskapet så många år utstått hafver», medan Carl Persson å sin sida talade om hustruns »möda, slit, besvär och träldom» med barnens uppfostrande och hushållsbestyr².

Detta dokument, som sedermera gång på gång åberopas vid Carl Perssons arfstvister med barnen, fick sin första rättsliga tillämpning redan efter några månader, då Benedicta Posse afled. Den 1 maj 1678, sedan hennes »fast obotelige sjukdom och svaghet» tilltagit, afsomnade hon »sagtmodeligen» på Säby³.

1 Se öfversiktstabellen här nedan sid. 163. Flera af barnen äro troligen födda på Snösbäck eller Toftaholm. Då emellertid inga kyrkoböcker för denna tid finnas i Falköping eller Dörarp, har det ej varit möjligt konstatera detta.

2 Handlingar 1677 15/12 (N 2 d).

3 Carl Perssons dagbok anger på två. ställen denna dödsdag, medan Wist kyrkobokuppper den 3 maj.

Först två år efteråt, den 16 september 1680, begrafdes fru Benedicta i Wist kyrka. Därvid sparades icke på dyrbara anordningar och festligheter, som tiden kräfde, isynnerhet som tre af hennes bam samtidigt fördes till den sista hvilan¹. Likpredikan hölls af stiftets biskop, den lärde Olof Svebilus, som assisterades af kyrkoherden i Wist, magister Mathias. Framför det högtidliga tåget bars prestatven af herr Hindrick Georg, medan förgångshustrur (lejda gråterskor) jämte sjungande djäknar från den närliggande stiftstaden ytterligare förhöjde stämningen.

Graföl var vid denna tid en festlighet, där mat och dryck icke sparades. Begravningskostnaderna uppgingo vid detta tillfälle till ej mindre än 11,492 daler k:mt, hvilket enligt den värdekalkyl, som å annat ställe anföres, skulle motsvara omkr. 38,000 kronor i modernt mynt. När fru Benedictas kopparkista kostade 800 daler och målade hufvudbaner och antaflor för sonen 1,000 daler, förundrar man sig mindre öfver sådana poster som 240 daler till biskopen, två par oxar och 100 daler kontant till kyrkoherden eller två silfverpjäser till prestatbäraren, värda ej mindre än 200 daler. Att gästerna voro talrika och festedagarna många framgår af de oerhörda varukvantiteter, som förbrukades, då ensamt förtäringen värderades till öfver 7,000 daler k:mt. Bland de många posterna kunna nämnas 12 oxar, 3 hjortar, 35 får, 30 gödkalkoner och lika många gäss, 500 höns, 25 tunnor mjöl, 4 tunnor smör, 4 tunnor skånsk sill, 100 tunnor malt, 30 tunnor humle, 3 åmer och 5 oxehufvud utländskt vin samt socker och konfektyrer till ett värde af 1,800 daler k:mt².

De hufvudbaner och antaflor, som, enligt kostnadsräkningen, uppsattes öfver sönerna, äro numera utmönstrade från Wist kyrkas samlingar. Alldeles försvunna torde de dock icke vara, då nämligen antaflorna nog äro identiska med några träsköldar, som påträffats å vinden vid Bjärka-Säby slott, där de antagligen hamnat redan för länge sedan³. Fru Benedictas kopparkista står däremot än idag konserverad i Säbygrafven under kyrkans kor - den enda af alla Natt och Dag'ska kistor, som trotsat tidens tand. Med sin omering och sina initialer B. N. D. P. är den liksom ett sista minne från en hel släkts storhetstid, då nämligen Carl Perssons lycka började dala ungefär samtidigt med att hans första hustru sänktes i familjegravven⁴.

1 Wist kyrkobok.

2 Specificerad kostnadsräkning 1680 30/9 (B 280).

3 Då de påträffade vapensköldarna innehålla Nils Carlssons 16 anor, ligger identifieringen nära till hands. De ha nog kommit till Säby redan före 1829, eftersom de ej upptagas i Wist kyrkas inventarium detta år (Vitt.-Akad. och Wist kyrkoarkiv). Sköldarna ha restaurerats på 1890-talet, enligt hvad personer vid gården erinra sig, dock ingalunda med önskvärd pietet.

4 Om undersökning af grafkoret, se Band I sid. 106. Kistans ornament är afbildadt här nedan sid. 222.

Det äktenskap, som sålunda afslutades, var nog ej enbart belyst af lyckans sol. Förhållandet mellan mannen och hustrun var visserligen godt, om man får döma af de vackra ord, som de ägnade hvarandra i testamentet, men då fru Benedictas hälsa var vacklande, och då den ena telningen rycktes bort efter den andra, kunde svårligen familjelyckan blomstra så som den gjort i Carl Perssons eget barn-doms-hem, där hans kloka och sunda moder förde spiran. De upp-växande barnen fingo nog sköta sig själfva, och fadern fick ej i den utsträckning, han säkerligen önskade, göra hemmet till en sam-lingsplats för fränder och vänner. Med Carl Perssons otåliga lynne och hans något vidlyftiga vanor kunde också lätt kontroverser upp-stå - och så blef vantrefnaden ett andligt smittofrö, lika svårut-rotligt som det fysiska. Det var nog också på motigheter af hvarje-handa slag, som de båda makarna syftade i testamentet, då en-hvar talade om det besvär, som den andre »utstätt i äktenskapet». Om man också ej kan få någon närmare inblick i fru Benedictas tanke-värld-ingen korrespondens af henne är till vår tid bevarad-så kan man dock gissa på, att det var något af den kvinnliga sjuklingens själf-förnekelse, som från hennes sida förspordes i de erkännsamma orden. De barn, som samtidigt med modern fördes till grafvens ro, hette Nils, Per och Anna. De båda sistnämnda voro tydligen omyndiga, eftersom det i senare handlingar icke talas om arf efter dem.

Nils Carlsson däremot hade redan en verksamhet bakom sig, då han gick hädan. Enligt uppgifter, som genom släktböckerna beford-rats, skall han ha varit Carl Perssons äldste son och således omkring 25 år gammal vid sin död. Samma källor kalla honom också rytt-mästare - ett antagande som icke kunnat bekräftas med hjälp af officiella handlingar, men som kanske det oaktadt hvilar på verklig grund. Enligt uppgift af svågern Gustaf Koskull skall han ha dött 1679¹. Säkert är, att han afled senare än modern och att han såsom ogift ärfdes af fadern och syskonen.

Omkring ett år efter begrafningen, i september 1681, träffade Carl Persson uppgörelse med de sex kvarvarande barnen angående arfvet efter fru Benedicta och Nils Carlsson. Då fadern just stod i begrepp att ikläda sig nya förpliktelser, ansågs det tydligen nödvändigt, att skiftesfrågan bragtes ur världen.

Två år efteråt fanns ånyo anledning att dryfta samma spörsmål, då syskonkretsen ytterligare minskats genom Abraham Carlssons frånfälle. Denne hade vid arfskiftet efter modern erhållit Bergs sätes-gård i Dalsland, som var »väl bebyggd med nya och sköna säteribygg-ningar». Då dessutom på hans lott kommit »en och annan melioration, som intet fanns vid de andre lotterne», hade han för dessa förmåner

1 Uppgift om Nils', Abrahams och Catharinas dödsår i Koskulls bref 1690 28/6 (UB. W 732, Natt o. Dag) och 1693 30/8 (Hanekinds dombok 1693 10/10).

fått göra extra utbetalningar till medarfvningarna. Förmodligen var han bosatt på sin sätesgård den korta tid det blef honom förunnadt att lefva. Redan 1682 har han gått hädan, om man får tro Gustaf Koskulls uppgift. I september 1683 förrättades arfskifte efter honom och förnyades därvid också arfsuppgörelsen efter modern¹. När år 1684 en af Carl Perssons döttrar, Catharina Carlsdotter, också afled ogift, voro af Benedicta Posses tretton barn endast fyra i lifvet. Sofia Carlsdotter, som var den äldsta af döttrarna, hade redan 1676 å Säby blifvit förmäld med öfverstelöjtnant johan Reuter. Sönerna Gustaf och Axel voro vid denna tid ynglingar på omkring 20 år, båda destinerade för militäryrket. Den yngsta dottern Christina bodde hos fadem på. Säby ända till dess hon 1688 gifte sig med öfverste Gustaf Koskull, hvarvid bröllopet också hölls på fädernegården². Samtliga dessa barn öfverlefde fadern och ingrepo i hans öde, såsom senare skall visas, hvarvid dock knappast någon af dem beredde honom den hjälp och lisa, som han kunde behöfva under de svåra åren. Hvad som föranledde Carl Persson att träffa den nyssnämnda arfsuppgörelsen med barnen år 1681 var hans förestående nya giftermål. För ändamålet var han upprest till Stockholm, och där undertecknades också skifteshandlingen. Dagen förut hade lysning eklaterats i Jacobs kyrka i Stockholm för »majoren vid Adelsfanan» Carl Persson och grefvinnan Catharina Oxenstierna. Den 14 september 1681 stod bröllopet i Stockholm³. I morgongåfva fick hustrun Säby sätesgård. Den unga bruden, som endast var några och 20 år gammal, medan Carl Persson redan nått ett stycke upp på 50-talet, var dotter till grefve Ture Oxenstierna på Sturefors och hans maka i andra giftet, friherrinnan Beata Leijonhufvud. Fadern, densamme som processat med Sofia Stenbock, var afliden redan flera år dessförinnan. Efter honom hade sonen Ture innehaft Sturefors ända till sin död 1675. Egendomen hade därefter öfvertagits af styfmodern, grefvinnan Beata⁴. Släkten hade stora besittningar i olika delar af landet, men då disponibla medel icke öfverflödade, såg grefvinnan nog ej ogärna, att dottern blef husfru på det gamla Säby, hvars ägare ännu vid denna tid betraktades som en rik man. Carl Persson å sin sida skymtade kanske redan Sturefors som sina barns arfvedel. Då han nu, efter den sjuka hustruns död, ville om igen lefva lifvet, var det också värdefullt att få knyta släktskapsband med ytterligare en af de högförnäma familjerna. På våren 1681 hade Catharinas syster Sigrid blifvit gift

1 Handlingar 1683 14/9 och 15/9 (N 2 d o. B 280). Skuldbok 1678 (B 280).

2 Wist kyrkobok 1676 1/3 o. 1688 5/2.

3 Jacobs förs. kyrkobok 1681 11/9. Carl Perssons dagbok.

4 Om transaktionen med Sturefors finnas flera uppgifter i Viks arkiv (vol. 122, 123) samt antydningar i Gabriel Turessons almanacksanteckningar 1679 (KB).

med friherre Bernhard v. Liewen, son till en från Estland härstammande militär, som visserligen ej hade så gamla svenska anor att pråla med, men som likväl slagit sig fram till ledande poster inom förvaltningen. En annan syster var gift med friherre Eric Soop, medan den äldste brodern var förmäld med Axel Oxenstiernas sondotter. Med släkterna De la Gardie, Brahe och Banér räknade också fru Catharina släktskap - alltså med rikets högst uppsatte män.

Carl Perssons andra äktenskap blef ytterst kortvarigt, då fru Catharina redan efter två år afled, den 23 september 1683. Den 14 september hade hon födt en son, och tydligen stod dödsfallet i samband med denna händelse¹. Sonen, som blef kallad Johan Gabriel, öfverlefdes modern. En annan son i äktenskapet, som bar morfaderns namn Ture, hade däremot aflidit redan den 4 november 1682. Sammanlefnaden med den unga makan hade sålunda flyktat som en kort dröm, med inslag af både dagar och skuggor.

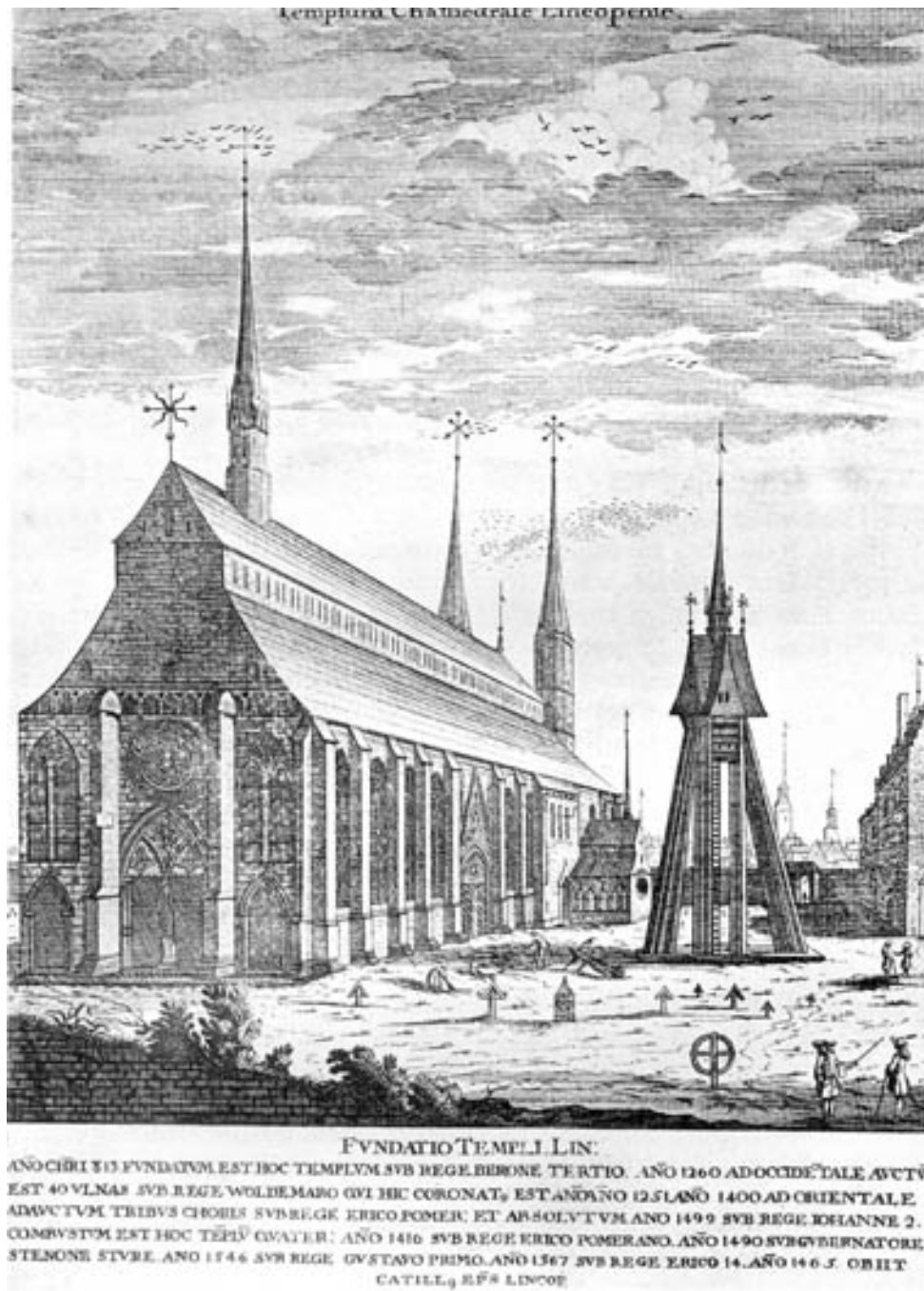
Att Carl Persson vid denna tid ännu kunde föra ett ståndsmässigt lefnadssätt framgår till fullo af de handlingar, som äro bevarade angående Catharina Oxenstiernas begrafning. Oaktadt både hennes fars och mannens familjer hade relationer med Wist kyrka, jordades Catharina i Linköping - i den vördnadsbjudande domkyrkan, som gömde på flera minnen och förnäma traditioner än den enkla kyrkan på landsbygden. Då herrarna till Sturefors redan där hade sin graf, återförenades hon sålunda med sina fäder. I enlighet med tidens sed fördes den aflidna till den sista hvilan först ett år efter dödsfallet. Samtidigt med Catharina begrafdes också hennes broder, grefve Gustaf Oxenstierna, som varit ryttmästare vid Lifregementet och aflidit ogift redan ett år före henne, den 11 oktober 1682.

Under stora högtidligheter försiggick begrafningen den 30 september 1684. Jordfästningen förrättades af biskopen, magister Magnus Pontinus, som några år förut tillträdt sitt ämbete. Fullt så dyrbar som Benedicta Posses begrafning blef icke denna festlighet. Tiderna voro sämre och fordringarna måste nedskrufvas både för värdfolk och gäster. Obetydlig var i hvarje fall icke kostnadssumman, då ensamt aflöning och förtäring uppgingo till 3,700 daler k:mt, d. v. s. i modernt värde omkr. 12,000 kronor. Kostnaderna delades mellan Carl Persson och »fru grefvinnan» Beata Leijonhufvud, som betalade för sin sons begrafning².

Oaktadt Carl Persson vid sin andra hustrus frånfälle redan smakat åtskilligt af lifvets bitterhet, ville han ännu en gång pröfva den äktenskapliga lyckan. Den 24 augusti 1686 ingick han sitt tredje giftermål, då han på Ulfåsa i Östergötland sammanvigdes med Beata Juliana

1 Uppgift i dagboken bekräftad af Wist kyrkobok.

2 Tablå öfver kostnaderna för begrafningen 1684 30/9 (N 2 d). Vissa poster kalkylerade till modernt värde sid. 365.

35. Linköpings domkyrka, 1600-talet.
 Dahlbergs Suecia.

Sparre. I morgongåfva erhöill hon Säby med underlydande jämte gårdar i Landeryd, Vårdsnäs, Åtved och Källstad socknar i Östergötland. För att ytterligare gardera hennes rätt utfärdade han samma dag också ett testamente till hennes förmån. Då han några dagar dessförinnan till sin då ännu ogifta dotter i första giftet, Christina Carlsdotter, förlänat Askems gård i Västergötland, ville han tydligen lösa sig från de äldre banden, som i dessa ekonomiskt brydsamma tider kunde blifva för honom besvärande¹.

Otänkbart är icke, att Carl Persson tog detta steg för att bättra upp sin ekonomiska ställning, som redan nu var betänkligt vacklande. Beata Sparre var nämligen, äfven hon, att anse som ett godt parti, om hon också ej kunde påräkna någon större förmögenhet. Hon var dotter till dåvarande generalen och lagmannen i Norrland, friherre Carl Larsson- Sparre, och hans maka i andra giftet, Catharina Lucia von Minningerode af en tysk adlig släkt.

Carl Sparre, som själf gjort sig bemärkt under Carl Gustafs strider mot Polen och Danmark, var sonson till den bekante Erik Larsson Sparre, som dömdes till döden vid riksdagen i Linköping 1600. Genom sin mor Märta Banér och sin farmor Ebba Pedersdotter Brahe, liksom genom sina syskon, var han befryndad med stormansätterna, och äfven i ekonomiskt hänseende var han säkerligen väl situerad. Han var friherre till Kroneborg och 'ägde bl. a. det gamla godset Ulfåsa i Östergötland. Då han ej afled förrän 1699 fick han bevittna mågens ständigt stegrade besvärligheter och den ekonomiska katastrof, som slutligen dref honom från Säby.

Det var en stor syskonskara fru Beata hade omkring sig, då icke mindre än elfva af Carl Sparres bam hunno till mogen ålder. Fyra af bröderna sökte sig som militärer till främmande land. Den mest bekante af dem var Ture Sparre, som hamnade i Holland och stod högt i gunst hos prins Wilhelm af Oranien, den som konung af England bekante Wilhelm III. Vid ett besök i Sverige afled han 1683 och begrafdes i Jacobs kyrka i Stockholm. Hans änka, en dotter till riksmarsken Gustaf Horn, blef sedermera gift med den nyssnämnde Bernhard von Liewen, som först varit gift med Carl Perssons svägerska. Endast en af Carl Sparres söner stannade i Sverige, där han blef stamfader för den ännu lefvande friherrliga ätten. Alla Beata Julianas systrar blefvo gifta - i släkterna Rosenhane, Leijonhufvud, Boije och Tungel.

I sitt äktenskap med Beata Sparre hade Carl Persson endast en dotter, Catharina Ebba, som föddes den 23 januari 1689. Detta var den sista märkliga tilldragelse i familjen, som Carl Persson fick bevittna.

1 Anteckning om bröllopet i Carl Perssons dagbok. Morgongåfvobref dat. Ulfåsa 1686 24/8 (perg. UB) ; testamente samma dag (N 2 d); gåfvobref till dottern 1686 16/8 (N 2 d).

En öfversikt öfver Carl Perssons familj lämnas i nedanstående tabell. Barnen i första äktenskapet äro där räknade i anslutning till ofvan gjorda antaganden. Då endast för några få af dessa barn födelseåren äro kända har deras inbördes placering blifvit godtycklig, i det att de fullvuxna upptagits först och därefter de i späda ålder aflidna¹.

TABELL

Carl Persson till Säby m. m, f. 1628. Öfverstelöjtnant + 1695. G. I) 1652 m. Benedicta Posse T 1678, 2) 1681 m. Catharina Oxenstierna T 1683, 3) 1686 m. Beata Juliana Sparre + 1708.

Barn :

- 1) Nils Carlsson. Ryttnästare. + 1679 begr. 1686.
- 1) Sophia Christina. G. 1676 m. Öfverstelöjtnant Johan Reuter + 1721.
- 1) Catharina + ogift 1684.
- 1) Christina Elisabet f. 1658 + 1717. G. 1688 m. Öfverste Gustaf Koskull + 1707.
- 1) Abraham Carlsson till Berg + 1682.
- 1) Gustaf Carlsson till Berg. Major T 1704. G. 1698 m. Margareta Patkull. Släktgrenen utdöd med hans sonson 1799.
- 1) Axel Carlsson till Snösbäck f. 1666. Kaptenlöjtnant + 1736.
- G. 1) m. Maria Rutensköld, 2) m. Anna Christina Kugelhjelm, 3) m. Susanna Catharina Kafle. Stamf. för den ännu lefvande grenen af släkten.
- 1) Anna begr. 1680.
- 1) Per begr. 1680.
- 1) Barn + 1671.
- 1) Barn + 1673, begr. 1673.
- 1) Dotter + 1676.
- 1) Barn, okändt.
- 2) Ture f. o. + 1682.
- 2) Johan Gabriel f. 1683. + 1698.
- 3) Catharina Ebba f. 1689. + 1764. G. 1715 m. lagmannen frih. Eric Germund Cederhielm + 1743.

5

EKONOMISKA SVÅRIGHETER

Vid början af 1680-talet tyckes Carl Persson ha fått sina affärer betänkligt tilltrasslade efter att han redan förut lagt grunden till sitt

I En jämförelse mellan denna tabell och den hos Anrep förekommande visar, att Anreps uppgifter äro synnerligen missvisande. Reuters och Koskulls hustrur äro sålunda födda i första äktenskapet, ej i det andra, medan däremot Johan Gabriel är född i det andra äktenskapet, ej i det första. Någon son Gabriel har sannolikt ej funnits i första giftermålet, då namnet härstammade från släkten Oxenstierna och med den andra hustrun kom in i familjen. Barnen Catharina, Abraham och Per i första och sonen Ture i andra giftet äro ej alls hos Anrep upptagna.

obestånd. Allt hvad man känner om hans ungdomsöden ger tydligt vid handen, att han på lånevägen sökt tillfredsställa sitt penningbehof, och redan under sitt första äktenskap har han satt sig i »stor gäld och skuld». Hans lätta syn på de ekonomiska företeelserna har tydligen förmått honom, likaväl som andra samtida, att spekulera i de chanser, som arfvet en gång skulle gifva.

Emellertid tyckes hoppet ha varit ljusare än verkligheten, ty då arfvet sedermera kom, sökte han visserligen ekonomiskt förvalta sin förmögenhet, men till skuldernas afplanande räckte utbytet tydligen ej. Lifvet ställde ständigt ökade kraf på reda penningar, samtidigt med att det blef allt svårare att förvandla naturapersedlarna i klingande mynt. Så kom då den stund, då det ej var nog med att göra praktiska jordabyten och söka på bästa sätt utnyttja afkastningen, utan då nya lån måste upptagas och säkerhet lämnas i egendomarna. Och slutligen gick det än längre, då det obönhörligt kräfdes af honom, att han också skulle definitivt afyttra egendomar för att kunna fullgöra sina förpliktelser. Äfven genom arfsuppgörelser efter fränder eller resterande förpliktelser vid egendomsköp tvangs han att afstå från en del af sina gårdar. Vid hvilken tidpunkt vändningen inträffade, är svårt att bestämdt angifva, och än svårare är det att med hjälp af bevarade handlingar i detalj följa den successiva afvecklingen och se, under hvilka förhållanden de olika gårdarna gingo till nya ägare. Ännu 1677 var Carl Persson ägare af sju sätesgårdar, men sedermera kan man iakttaga, huru den ena gården efter den andra försvinner ur hans händer.

Genom arfskiftet efter Benedicta Posse 1681 förlorade han sätesgården Berg, som jämte underlydande gårdar i Holm socken först gick till sonen Abraham och sedan till dennes broder Gustaf Carlsson. År 1683 försålde han Nordkärr till sin svåger Göran Ulfsparre, och tydligen var det köpesumman för denna gård, som sedermera under några år afbetalades¹.

På Kuseboholm lade Helena Jakobsköld redan tidigt beslag på grund af sina ofvan antydda fordringar i Gladstens sterbhus. I sin känsla af att gården en gång skulle tillfalla henne stärktes hon säkerligen genom den nonchalans Carl Persson visade vid fullgörandet af de inbetalningar rätten ålagt honom. Då landshöfdingen år 1677 påminde honom att betala 30 daler stmt till fru Helena, tyckte han att hon icke kunde »ha behof så ifrigit att söka herr landshöfdingen om en sådan liten summa, som hon längesedan skulle hafva bekommit, om hon det fordrat»². Betalningarna måtte emellertid fortfarande ha uteblifvit, ty följande år fick fru Helena lagfart på sin rätt. Då

¹ *Bref 1683 10/7 (Fört. Posseska saml., RA). Ulfsparres förb. 1683 9/7 (RA, Biogr. U 19).*

² *Bref 1677 7/10 (VLA; till Östg. Länsstyr. n:r 307).*

hon tydligen hade dåliga affärer, äfven hon, pantsatte hon redan samma år gården till kronans befallningsman Jöns Andersson, hvilken tyckes ha varit ombud för majoren Gabriel Gyllenståhl, »som härtill försträckning gjort hafver». Frågan hölls sväfvande ännu några år. Carl Perssons protest, som förevar vid tinget 1683, gjorde ingen verkan, utan gled gården helt enkelt ur hans händer. I jordaböckerna upptogs Kuseboholm under hela 1680-talet såsom fru Helenas sätesgård¹. År 1686, då af de gamla sätesgårdarna endast Säby och Snösbäck fortfarande lågo under hans värjo, hade han infogat äfven de mindre sätesgårdarna Djursberg och Björna i sin titel². Två år efteråt var Snösbäck försvunnet, då det tydligen lämnats till sonen Axel Carlsson såsom »vederlag» för arvet efter Benedicta Posse³. År 1689 transporterades äganderätten till Djursberg och Hofvetorp på hans hustru Beata Sparre. Följande år förminskades komplexet ytterligare, då under affärstransaktioner med hans svåger Bernhard von Liewen Björna år 1690 gick ur hans händer. Strögodsen i olika landskap förskingrades också efter hand. År 1688 hade han, enligt rusttjänstlängden, ännu ett 60-tal utgårdar i 13 olika socknar i Östergötland, 9 socknar i Västergötland och en socken i Upland, men snart försvunno äfven dessa, och efter några år återstod ej mera än den gamla släktgården Säby jämte ett fåtal närliggande hemman. Ju flera gårdar Carl Persson afsöndrade, desto mera sammankrympte också afkastningen af hans domäner, och desto svårare fick han att upprätthålla sin ställning och fullgöra sina förpliktelser. Sålunda förbereddes småningom den fullständiga katastrof, som inträffade i förra delen af 1690-talet, då han måste frånträda också de sista resterna af sin egendom. Att reduktionen bidragit att förstöra Carl Perssons ekonomi eller åtminstone betänkligt försvårat hans möjlighet att hålla sig uppe, är alldeles tydligt. Om också förläningar och reducerbara gods blott till en mindre del ingingo i hans eget komplex, så återverkade likväl den allmänna depressionen - eller »de allmänna besvären» som Carl Persson själf säger - äfven på hans affärer, då han var invecklad i en mängd förbindelser med adliga vederlikar. De köp- och bytesuppgörelser, som redan tidigt förekommo, ha varit ägnade att ställa honom i beroende af kontrahenternas ekonomi, och samtidigt har han också, som han själf erkänner, med lättsinne och gifmildhet inlåtit sig på borgensförbindelser.

1 Lagfarts- och pantehandlingar åberopade i Kinda h:ds protokoll 1683 14/9 (N 2 d). Jfr jordaböcker 1680 och 1690 samt reduktionsjordabok (KA). 2 Bref 1686 30/12 (N 2 d).

3 I rusttjänstlängd 1688 skrifver han sig endast till Säby, Djursberg och Björna, (Östg. Länsstyr. VLA.). Ännu i jordaboken 1690 säges han »possidera Snösbäck», som först följande år bär sonens namn (KA). Jfr Hanekinds dombok 1690 3/2.

En kraftigt verkande faktor vid derangeringen af Carl Perssons affärer har också varit hans egen oförmåga att sköta sina finanser. Af allt att döma har han på ett synnerligen lättvindigt sätt uppfattat sina förpliktelser mot andra. Alldeles ogeneradt lämnar han gång på gång samma gårdar i pant till olika personer, och till synes oberörd låter han rätten reda upp de kraf, som olika panthafvare sålunda ställa på samma egendom. Förmåga att ekonomisera eller begränsa utgifterna har han också saknat, och ännu då kreditorerna hårdast ansatte honom, förde han ett dyrbart hus. En stor del af gårdarna och torpen, som förut gifvit afsevärda räntor, förlänades åt handtverkare och personliga tjänare, som hade att utföra ett mer eller mindre improduktivt arbete för tillfredsställande af lyxbehof. Hans hustrur ha nog ej heller haft kraft eller intresse att tillbakahålla hans slöseri, och särskildt tyckes Catharina Oxenstierna ha haft stora fordringar på ett ståndsmässigt lefnadssätt, som framtvang en ohejdad skuldsättning. Om Carl Perssons oförmåga att sköta affärer vittna allt för tydligt de handlingar angående uppklarandet af hans förbindelser, som till vår tid äro bevarade. Under de tio sista åren af hans lefnad tyckas hans affärer ha varit ett fullkomligt kaos, och domstolarna voro ständigt sysselsatta med utredningar för de ändlösa processer, som fördes mellan honom och hans fordringsägare, vare sig dessa uppträdde i skepnad af långifvare eller leverantörer eller som släktingar, hvilka anklagade honom för förskingring af deras egendom. Stundom kunde vid tinget i Hanekinds härad på samma dag uppropas ända till sju olika krafsmål mot Carl Persson. Och vid andra häradsrätter, inom hvilkas områden han hade egendom, var förhållandet likadant¹. Då man i handlingarna om de invecklade tvisterna skönjer hans obesvärade hållning inför träffade aftal och å andra sidan iakttaget en viss spetsfundighet, som kunde prägla hans åtgärder, har man svårt att fränkänna hans uppträdande ett försonande drag af humor. Men å andra sidan skönjes också i handlingarna det rent tragiska momentet, då förtviflan efterhand kastar sina djupa slagskuggor öfver hela Carl Perssons uppträdande. Det är alldeles uppenbart att, ju mera situationen mörknade, desto starkare kände han också själf händelsernas innebörd. Det var ej en förskingring af momentana tillgångar, jämförliga med moderna spekulationspapper, hvilkas värde sjunker tills det understiger belåningssumman - utan ett förödande ras i en ekonomisk byggnad med komplicerad sammansättning och med mångsidigt förgrenade förbindelser. Resultatet af århundradens sträfvanden slogs här i spillror. En släkt, som varit sammanknuten

1 Nedan anförda uppgifter äro i allmänhet hämtade ur häradsrätternas domböcker, som (för Östergötland) förvaras i Vadstena LA. Flera utdrag ur tingsprotokollen också i RA (Biographica N 2 d), säkerligen härstammande från Carl Perssons eget arkiv (se sid. 12). Här nedan hänvisas i första hand till domböckerna, äfven om utdrag finnas i N 2 d.

vid jorden och med stöd af den uppehållit sin ekonomiska standard så långt tradition och häfdaforskning visste berätta, löstes med ens från sambandet med det förgångna, då rottrådarna utan misskund afklipptes. Och ansvaret därför fick bäras af en enda, som med stolthet visste sig tillhöra en urgammal släkt och som därför så mycket djupare måste lida af olyckorna. Öfver händelserna, sådana de i hast utvecklades, låg onekligen en dramatisk spänning, och med alla sina brister blef Carl Persson den tragiska gestalten, hvars öde tjänade att belysa adelns ekonomiska ställning under denna rättsupplösande tid.

Då Carl Persson och hans förfäder icke sj älfva mottagit några nämnvärda förlänningar af kronan, ingrepo reduktionsmyndigheterna emot honom hufvudsakligen ifråga om egendomar, som genom köp, byten och förpantningar kommit i hans ägo. Reduktionsbeslutet, sådant det fattades vid riksdagarna 1680 och 1682, innebar ju, att ej endast samtliga gref- och friherrskap jämte kungsgårdar och donationer med mera än 600 daler s:mts ränta skulle till kronan indragas, utan också att undersökningar skulle verkställas rörande de mindre donationerna och de från kronan köpta och förpantade godsens för att tillse, om äfven dessa borde till kronan återgå. Genom 1686 års riksdagsbeslut utsträcktes ytterligare möjligheten att indraga köpe- och pantedodsens, då beräkningar började verkställas öfver s. k. obetalta och oköpta räntor, d. v. s. sådana genom frälseköp från kronan åtnjutna förmåner, som icke blifvit beaktade, då köpeskillingen uträknades. På grund häraf upptogs för Carl Perssons vidkommande till pröfning bland annat de byten och uppgörelser med kronan, som Nils Nilsson afslutade på 1580-talet, då delar af Hofvetorp m. fl. hemman kommo i hans ägo. Vidare gjorde kronan anspråk gällande ifråga om gårdar, som till andra donerats och sedermera hamnat hos Carl Persson, exempelvis Kringstorp och Banketorp, som af Gustaf Adolf förlänats under frälsefrihet. Därjämte kunde af vederbörande intressenter anspråk framställas, då Carl Persson afhändt sig gårdar, som sedermera befunnos vara hemfahlia under reduktionen. Slutligen verkställdes också likvidation rörande oköpta räntor för flera af Carl Perssons hemman i olika delar af landet, exempelvis i Tj årstad, Vårdnäs och Skeda socknar i trakterna af Rengen, där Per Nilsson gjort förvärf^d. Äfven Vässentorp i Wist var föremål för rannsakan, som resulterade i åläggande af ersättning, hvarom dock först efter Carl Perssons tid slutuppgörelse träffades, såsom senare skall visas. Efter verkställda utredningar ålades Carl Persson att göra flera återbetalningar till kronan både för de förmåner, han själf ansågs ha åtnjutit, och för de skulder, som hans egna eller hans hustrus förfäder genom reduktionen ådömts att inbetala. Sålunda yrkades

I Landshöfd. till kungl. Maj:t 1686 16/11 (Landsh. skr. RA).

exempelvis år 1693 af kronans ombudsman Peter Franc, att 91 daler s:mts ränta skulle ur Carl Perssons egendomar uttagas såsom ersättning för bortmistade räntor¹. Vid denna tid voro emellertid Carl Perssons affärer redan så derangerade, att särskilda åtgärder måste vidtagas för att skaffa kronan den fordrade ersättningen.

Mest olycksbringande för Carl Persson voro de direkta skuldförbindelser och borgensförbindelser, som han iklädde sig. De förra växte i jämbredd med de ekonomiska svårigheterna, och de senare framtungos af de tjänster han för sina egna lån måste begära.

En af de äldsta transaktioner, om hvilken handlingar finnas bevarade, är en skuldförbindelse till kantorn i Linköping Daniel Israelsson. År 1677 pantsatte Carl Persson till denne en allodial frälsejord i Torneby, säkerligen det nuvarande Tornby i S:t Lars socken, för ett lån af 1,800 daler k:mt. Men redan tidigare omtalas obligationer, exempelvis 1668 till köpmannen Per Andersson mot säkerhet i Sättra i Vårdnäs².

Några år efter pantförskrifningen af Tornby erhöll han på sin »flitige begäran i undsättning och förskott» af landshöfdingen Jacob Fleming icke mindre än 23,300 daler kimt att betalas med 8 procents ränta, en den tiden ganska måttlig räntesats. Skuldförbindelsen är daterad den 17 oktober 1681, således endast en månad efter bröllopet med Catharina Oxenstierna. Antagligen var det de ökade kraf, hon ställde på hem och lefnadsvillkor, som nu skulle tillfredsställas. Beloppet skulle återbetalas inom ett år, räknadt från olika data för de två poster, i hvilka summan var uppdelad. Som säkerhet pantförskrefs Säby med underliggande gods. Visserligen var gården hustruns morgongåfva, men »detta lån sker oss bägge och mest hennes till godo», säger han i skuldförbindelsen³.

Den man, som sålunda med en betydande summa ökade Carl Perssons rörelsemedel, var nära befreundad med honom i det han var gift med Carl Perssons systerdotter Sofia Bonde. I Finland, Estland, Södermanland och Östergötland hade Fleming stora egendomar, som han fått både med sin egen och sin hustrus släkt. Såsom landshöfding först i Kronobergs län, därefter i Värmland och slutligen i Norrland hade han förvisso också vidsträckta ekonomiska förbindelser. Måhända var Fleming så generös, att han icke pådref skuldens inbetalande, ty säkert är att ännu flera år efteråt inteckningen i Säby kvarstod för hans räkning. Sålunda åberopas den exempelvis vid

1 Åberopadt i Lars Eldstjernas bref 1700 15/2 (N 2 d).

2 Lagfart på pant 1677 25/6 (Hanekinds dombok); tidigare obligationer åberopade i Hanekinds dombok 1687 4/10 och Kinda dombok 1689 4/1. Jfr Carl Perssons skuldböcker 1678, 1682 o. 1686, där äfven de flesta nedan åberopade skulder omtalas (B 280).

3 Skuldförbindelse 1681 17/10 (N 2 d) samt inteckning 1682 6/2 (åberop. i Hanekinds dombok 1687 4/10).

169

sommartinget 1683, då handelsmännen i Stockholm Jöns Therlow och Johan Prestbeck framlade en obligation af Carl Persson och Catharina Oxenstierna på 7,350 daler k:mt jämte en räkning på 1,042 daler för levererade varor. För den första summan hade Skälstorp i Wist socken utlofvats som pant. Då in-teckningen nu skulle lagfaras vid tinget, konstaterades, att hela Säby med underlydande redan pant-förskrifvits till Jacob Fleming, »kunnande rätten icke annat se än att hemmanet Skälstorp är under samma generalförskrifning begripet, och fördenskull considereras denna smärre inprotokollering, såvida hon utan prejudice för den förste creditoren antagas kan»¹. Äfven senare åberopas Flemings in-teckning, och först vid tinget 1688, då banken för ett lån fått in-teckning i Säby, förklarar Fleming, att han numera på godset »ingen pretention äger»².

Trots den stora undsättningen från Fleming blef det ingen ordning i Carl Perssons finanser. Det hjälpte också föga att han erhöi kontanta medel för direkta afyttringar, exempelvis då Nordkärr såldes till Göran Ulfsparré 1683. Ett fortskridande på lånevägen var likaväl nödvändigt. Under en följd af år uppdykte nu det ena kraf-målet och den ena pantförskrifningen efter den andra - alla till sin art typiska för tidens kreditväsen. År 1682 nödgades han till och med låna af kyrkokassan i Wist³. År 1683 fick han af landshöfding Gabriel Falkenberg en försträckning på 1,200 daler k:mt, som utgjorde utfyllnad på ett tidigare lån, för hvilket Örsäter i Åtved socken stod i pant⁴. År 1685 skref han till Magdalena Elisabet Lillie, född Stenbock, och bad om anstånd på ett år med inbetalningen af en skuld eller att, »om fru grefvinnan behagade behålla gården Karaby i Västergötland för 500 daler s:mt» hon ville lämna honom värdeskillnaden 543 daler k:mt⁵. År 1686 hade Carl Johansson i Norrköping en fordran på 2,258 daler k:mt, troligen för varuleveranser, och hade han därför i säkerhet fått Djursberg och några hemman i Hofvetorp⁶. Kommissarien Isaac Breant hade en fordran på 3,703 daler k:mt, för hvilken han hade skatterättigheten i Rogesta, och för hvilken - sedan skulden 1687 öfverlåtits på Bernhard v. Liewen - såsom ytterligare hypotek lämnades sätesgården Bjöma med underliggande⁷. Trädgårdsmästaren Johan Månsson gjorde anspråk på Fallemo, som han fått i pant för en fordran på 500 daler k:mt, medan biskop Terserus' arfvingar för 400 riksdaler specie hade Styfvinge i pant, och Carl Perssons syster

1 Skuldförbindelse 1683 31/1 (åberop. i Hanekinds dombok 1683 27/6 o. 30/10).

2 Förklaring 1688 7/1 (åber. i Hanekinds dombok 1688 26/7).

3 Wist sockenstämmoprotokoll 1682 29/1 (VLA).

4 Obligation 1683 11/1 (åber. i Hanekinds dombok 1693 10/10).

5 Bref 1685 18/4 (Magd. Elis. Lillies handl. i Löberödsaml., Lunds Univ. Bibl.).

6 Obligation 1686 17/7 (åber. i Hanekinds dombok 1688 11/2).

7 Transport af Breants fordran 1687 26/4, (åber. i Hanekinds dombok 1688 26/7).

Anna Christina _ Gustaf Bondes änka - hade en fordran på 2,000 daler k:mt mot säkerhet i Hofvetorps hemman¹.

Dessa lösryckta prof, som endast äro tagna ur högen, vittna om att Carl Persson hade transaktioner med hvarjehanda kretsar. Då man betänker, att ränteafkastningen af Sofia Stenbocks hundratals hemman icke belöpte sig till mer än omkr. 10,000 daler k:mt årligen, voro redan de här uppräknade skulderna betydande belopp. Jäm-sides med de rena låneförbindelserna var det också gamla tvistefrågor och oklara uppgörelser, som ånyo väcktes till lif, när jordmånen blef tacksam därför - af samma slag som det nyss relaterade krafvet från Helena Jacobsköld.

Äfven löseegendomen togs allt emellanåt i beslag för infriandet af Carl Perssons förbindelser, isynnerhet senare, då banken också fick betydande fordringar hos honom. Tydligen var det för något beslag, som all löseegendom å Säby inventerades på hösten 1688, då den värderades till 6,712 daler k:mt. Och på sommaringet i Hanekind följande år framträdde befallningsmannen Johan Nordman - hvilken nämnes såsom åklagare äfven i andra processer mot Carl Persson - och påstod, att den välborne herren till Säby hade förskingrat ett parti spannmål för handelsmannen Hindrik Löper, som fått sig varan »tillslagen genom eXecution». Spannmålen värderades till 1,950 daler k:mt, och anhöll käranden om »preferencen uti all herr Carl Perssons egendom»². Några år efteråt, då inventering å Säby förrättades för bankens räkning, var redan all löseegendomen genom exekution »bortvärderad» till öfverstelöjtnant Jacob Spens.

En person, som vid flera tillfällen tjänstgjorde som förmedlare vid Carl Perssons penningtransaktioner, var Johan Gripenwald, öfverstelöjtnant vid kavalleriet och bosatt å Västerby på andra sidan Rengen. Det var en herre, som gjort en rätt märklig karriär. Från gemen ryttare hade han småningom avancerat till öfverstelöjtnant, tack vare Gustaf Kurcks protektion. Denne hade också lagat, att hans far blef adlad, och i öfrigt öfverhopat honom med välgärningar, om man får tro Kurcks egen utsago³. Gripenwald var alldeles säkert en närig man, som använde sig af konjunkturerna för att skapa en förmögenhet. Om också Kurck hade rätt, då han beskyllde Gripenwald för otacksamhet, så tyckes han dock ha ägt förmågan att smidigt kombinera sina egna intressen med andras. Ur sina affärer med Carl Persson drog han själf vinning, men samtidigt ådagalade han mot

1 Tre skulder omtalade bl. a. i Hanekinds dombok 1683 30/10, 1684 6/11, 1687 27/6, 1687 4/10.

2 Inventarium 1688 19/8 (åber. i Hanekinds dombok 1689 21/1); samma dombok 1689 28/5.

3 En odaterad och osignerad redogörelse för det »som Gripenwald af mig bekommit» är troligen af Kurcks hand, vittnande om att välgöraren ej alltid fick röna tack för sin välvilja (UB. X 240 G). Gripenwald arrenderade Västerby af Kurck, 1685 16/3 (Mem).

171

den pressade gäldenären en rådig välvilja, då han lyckades bereda åtminstone en tillfällig lindring i svårigheterna.

Genom Gripenwald fick Carl Persson sålunda flera af sina småskulder samlade på en hand. På sommaren 1687 erhöll han 1,700 riksdaler, som bl. a. användes för att godtgöra en mångårig skuld till kyrkoherde Sven Teliander och dennes pupill¹. Följande år förmedlade Gripenwald utbetalningar till handlanden i Norrköping Petter Brink för flera mindre assignationer, vidare till Carl Perssons måg Johan Reuter för två skuldförbindelser å resp. 500 och 1,100 daler k:mt och slutligen till biskop Terseri arfvingar för den nyss omtalade skulden². För dessa fordringar erhöll Gripenwald såsom pant flera gårdar i Hanekinds, Bankekinds och Kinda härad, däribland ett tiotal af Säbys utgårdar i Wist socken.

Sitt inflytande öfver Carl Persson utnyttjade Gripenwald ytterligare, då han den 20 februari 1689 genom särskild förskrifning fick till sig öfverlåten den fulla äganderätten till flera af de pantsatta gårdarna. Carl Persson, som sålunda befriades från en del af sina skulder, fick sin börda något lättad genom en dylik uppgörelse, men någon lysande affär kunde det ej vara för honom att endast mot in-teckningsbeloppet afstå från gårdarna. Till en del fick han ersättning genom att Gripenwald några månader efteråt lämnade honom en hjälpsam hand vid en uppgörelse med banken, och kanske var försäljningen rentaf en förberedelse till denna transaktion. Hvad som bortskars genom upplåtelsen var den yttre ringen af komplexet i Wist socken - Karsnäs, Ebbetorp, Styfvinge, Jordstorp, Ringetorp, Mårdstorp, Klint, Dalshult, Gasarp och Banketorp samt något senare Fallemo. Onekligen tydde urvalet på en sträfvän att genom ett allvarligt ingrepp rädda situationen³.

Om Carl Perssons affärstransaktioner med Gripenwald sålunda aflöpte jämförelsevis lyckligt för honom, så fick han däremot idel obehag af en förbindelse med en annan af de militära vännerna, Nils Lilliehöök, för hvars skuld till banken han iklädde sig borgen. Det var samme Lilliehöök, hvilken ofvan nämnts såsom ägare af Nordkärr före Carl Persson och till hvilken han öfverlätit säteriet Ingarud. Han var öfverstelöjtnant vid Västgöta ryttare och tydligen en af Carl Perssons ungdomsvänner. I sitt uppträdande gör han närmast ettosympatiskt intryck, då han tyckes ha tillhört den ej så sällsynta kategori af människor, som äro vänner, när lån behöfvas, men blifva ovänner, när förbindelsen skall infrias.

Det man känner om Lilliehööks förhållande till den egna familjen

1 Förbindelse 1687 19/8 (åberop. i Hanekinds dombok 1687 4/10, då gårdarna uppjudas).

2 Hanekinds dombok 1688 15/10, jämförd med 1688 26/7.

3 Förpantning och försäljning åberopade i Kinda h:ds dombok 1689 23/10 och Hanekinds

dombok 1689 30/10, 1691 14/9, 1692 5/9. Jfr karta sid. 209.

är också ägnadt att skärpa det ogynnsamma omdömet om hans person. Mot sin hustru Brita Leijonskiöld visade han sig rå och oresonlig, om man får döma af klagomål, som offentligen frambyros och som till och med ledde till ingripande af Kungl. Maj:t. I en underdånig skrifvelse, som ingafs år 1666, lämnade hans svärmoder Brita Snackenfeldt en upprörande skildring af den förföljelse, för hvilken hustrun var utsatt, och mannens envisa vägran att låta henne få resa till Stockholm för att söka läkare för en sjukdom. Då han sin »äktenskapliga kärlek i hat och illvilja förändrat», anhöll fru Brita, att Kungl. Maj:t »behagade taga min dotter uti sin nådigste protection och honom därtill hålla, att han henne utan vidare uppskof tillbörligen och väl hit må låta bringa, där hon både ro uti sitt gemyt må bekomma till att förena sig med sin Gud, och medel finna mot de sjukdomar, som hon uti det långliga fängelset contraherat hafver». Saken upptogs-på allvar af Förmyndarregeringen, som i skrifvelse till landshöfdingen rent af antydde att Lilliehöök sökte »likasom med flit att hon genom vanskötsel må förgås». Till mannen riktades ett strängt bref med åläggande för honom att »ovägerligen efterlåta» sin fru att resa till Stockholm för att sköta sin hälsa, »med den nådige åtvarning, att I henne för den orsaken skull ingen obillighet tillfoge, så framt I icke vele, att vi det skole emot Eder med särdeles missnöje förmärka låta»¹. Dylika ingrepp kunde svårligen vara ägnade att åvägabringa sämja mellan kontrahenterna, utan fortforo nog stridigheterna. Förmodligen var det på sitt äktenskap Lilliehöök syftade, då han i ett bref till sin halfsyster Elisabet Gyllenhjelm år 1673 talade om en önskvärd »separation» och den tröst han i sina bekymmer hade af systemens vänskap². Hustrun, som var dotter till den bekante finansmannen Mårten Augustinsson Leijonskiöld, förde med all säkerhet rikedomar i boet, ägnade att förstora Lilliehööks eget arf. Det ena med det andra förskingrades emellertid under en skötsel, som nog var likartad med den Carl Persson ägnade sina egendomar. Då därtill kom, att reduktionen lade beslag på en stor del af släktgodsen, kunde hänsynslösheten icke hjälpa upp de förstörda finanserna. Genom ekonomiska förbindelser med en sådan man blef Carl Persson nästan predestinerad till olycka. Den borgen, han år 1684 iklädde sig för Lilliehöök, då denne ur banken erhöll ett lån på 21,000 daler k:mt, blef en af de kraftigast verkande orsakerna till Carl Perssons ruin.

1 Brita Snackenfeldts bref odat.; Kungl. Maj:ts till landshöfdingen och Lilliehöök 1666 27/9 (RA, Biogr. L 24).

2 Bref 1673 18/2 jämte andra bref från Lilliehöök till halfsystemen (Marschalkska samlingen, RA.)

SKULDER TILL BANKEN

De i viss mån mest komplicerade af Carl Perssons affärstransaktioner rörde sig om hans skuldförbindelser till riksbanken eller, som institutionen vanligen kallades, Riksens Ständers Bank.

Vid den tid, då Carl Persson sökte hjälp därstädes, hade banken redan i flera år varit i verksamhet och ständigt ökat sina förbindelser med de adliga jorddrottarna, hvilka i stor utsträckning anlitat den både som insättare och låntagare. Gustaf Bonde, Carl Perssons svåger, hade varit själen i arbetet för bankens igångsättande, fast han ej fick öfverlevva dess definitiva framträdande såsom en ständernas institution. Men hans änka, Anna Persdotter, deponerade kontanta medel i lånebanken, medan Carl Perssons fränder Gustaf Persson, Mauritz Posse, Gabriel Oxenstierna m. fl. vid sidan om de höga riks- ämbetsmännen Magnus Gabriel De la Gardie och Gustaf Otto Stenbock anlitate bankens kredit.

Under de år, som gått, hade vissa svagheter i bankens organisation hunnit göra sig märkbara, och åtgärder planlades för att råda bot på bristerna. Så t. ex. fann sig bankledningen böra skärpa villkoren för säkerheterna. För lån var namnsäkerhet aldrig tillfyllestgörande, utan kräfdes pant i fast eller lös egendom under betingelser, som närmare angåfvos i bankordningen. Dessutom fordrades vanligen personlig borgen eller »real caution», som beträffande jordegendom innebar en försäkran, att egendomen var ograverad, hvarmed också afsågs, att den ej var hemfallen under reduktionen. Cautionisten var ansvarig endast för den skada banken kunde lida på grund af ovederhäftiga uppgifter därom. Då missbruk emellertid förekommo - samma egendomar pantförskrefvos ofta för flera lån - sökte man skärpa villkoren och före lånets beviljande fordra attest om pantens inteckning vid tinget. Så fort panten ansågs osäker, hade bankokommissarierna skyldighet att kräfvat lånets inbetalning, hvarvid hela beloppet skulle återställas, enär ingen form fanns för successiv afbetalning. Med den tidens kreditförhållanden var det vanligen ogörligt till och med för en solvent gäldenär att på en gång uppbringa hela summan och följden blef, att panten fick säljas på auktion. På grund af dessa förhållanden kunde låntagarna nästan aldrig känna sig riktigt trygga. Särskildt under 1680-talet hade både banken och dess kunder en besvärande känsla af att låneapparaten ej fungerade tillfredsställande. Stämningen hos allmänheten tog sig bl. a. uttryck vid 1689 års riksdag, då Axel Leijonhufvud klagade, att banken, »som är till allas vår nytta, också leder till ruin genom de svåra och

bråda auktioner, som där ske, ty vår egendom går ifrån oss för en hundpenning; det som är värdt 70,000 rdr säljes för 7,000».¹

Dessa förhållanden blefvo också för Carl Persson besvärande, då hans transaktioner med banken inföllo just under den tid, då en ömsesidig misstro gjorde sig gällande.

Första gången Carl Persson vände sig till banken med anhållan om hjälp var år 1682, året efter giftermålet med Catharina Oxenstierna, då hans hofhållning nog kostade vackra slantar. Den 14 oktober anhöll han i skrifvelse till bankofullmäktige att få ett lån på 4,000 riksdaler specie emot sina »gods förpantande samt säker och sufficient caution». Ansökan bifölls med någon prutmån, då han den 7 december mottog 1,500 rdr jämte 3,000 daler s:mt. Svärfadern Carl Sparre och mågen Johan Reuter tecknades som cautionister, och banken erhöll pant i flera gårdar, mestadels tillhörande Säby-komplexet².

Följande år fick han ett nytt lån, som upptogs i hustruns namn.

Den 8 mars 1683 utfärdade Catharina Oxenstierna skuldförbindelse på 6,000 daler k:mt, som hon skulle använda såväl för sitt eget som för »sin stjuvsons herr Axel Carlssons behof»³. Öfverstelöjtnant Lilliehök gick i borgen, och för lånet fick banken i pant fem gårdar, däribland Skog i Wist socken. Den borgen Carl Persson vid detta tillfälle erhöi af Lilliehök blef såtillvida för honom olycksbringande, som han följande år nödgades göra Lilliehök den nyssnämnda tjänsten, som sedan beredde honom lifslångt obehag.

Då Carl Persson icke kunde återbetala beloppen, var han naturligtvis bekymrad att gårdarna skulle gå ifrån honom och säljas på auktion. Vid flera tillfällen begärde han »dilation» på det förstnämnda lånet, och på våren 1684 vände han sig i bönfällande ton till riksbanksfullmäktige och bad dem att låta anstå med gårdarnas bortauktionerande, då han lofvade att med fortaste klarera affärerna, om han blott finge sitta orubbad i sin possession. Senare på året skref han till fullmäktige ang. uppbud å säteriet Björna, som tyckes ha varit med bland de pantsatta godsen⁴.

Sitt uppsåt att återbetala skulderna till banken lyckades Carl Persson dock icke genomföra. För att kunna hålla undan de påträngande kreditorerna nödgades han tvärtom gå ytterligare fram på

1 Om bankens verksamhet under denna tid se Sven Brisman, Sveriges Riksbank 1668-1918. I (Sthlm 1918).

2 Ansökan 1682 14/10, Bankofullm. prot. 1682 20/11 (RB). Förbindelse 1682 7/12 anförd i bankens bref 1689 19/7 (perg. Mem). I jordaboksutdrag 1687 22/7 (N 2 d) och Reuters klagomål (sid. 183 n. 2) angifves skulden till 3,000 rdr, hvilket stämmer med förbindelsen, då 1 rdr denna tid var lika med 2 daler.

3 Förbindelsen åberopad i Hanekinds dornbok 1683 27/6 m. fl.

4 Bankofullm. prot. 1683 4/6, 1684 16/4. o. 17/9; Bankokomm. prot. 1683 8/8, 1684 19/3; Carl Perssons bref 1684 28/3 o. 2/9 (RB).

lånevägen. Banken var emellertid orolig för sina penningar, isynnerhet som Carl Persson numera äfven var borgensman för Lilliehööks stora skuld, och man ansåg därför nödvändigt att förbättra säkerheterna.

Den 30 juni 1686 lät Johan Reuter, såsom cautionist för lånet, inför Hanekinds häradsrätt »inprotokollera» de pantförskrifna godsena¹. Emellertid var rätten tveksam att lämna banken inteckning på alla gårdarna. Flera af dessa voro nämligen pantförskrifna till andra fordringsägare, och man ansåg sig svårligen kunna godkänna inteckningarna för annat än Torpa, Kringstorp och Väsentorp, »som tillförne icke finnas graverade»>>. Först vid hösttinget 1687 blef frågan klarlagd, då banken erhöll den begärda inteckningen i Säby sätesgård med Djursberg eller Hofvetorp och dessutom Torpa, Styfvinge, Kringstorp, Väsentorp, Götorp och Skålstorp i Wist socken samt Rogesta i Vårdsberg och Sörby i Landeryd socken².

Vid tingen följande år uppbjödös gårdarna för bankens räkning samtidigt med att man sökte ordna förhållandet till öfriga inteckningshafvare. Vid sommaringet 1688 fick sålunda banken, efter tredje uppbudet, bekräftelse på första inteckningen i alla de nyssnämnda gårdarna i Wist jämte Hållingstorps hemman. Vid uppgörelsen förklarade sig bl. a. Jacob Fleming till fullo förnöjd, så att han ej längre ville göra anspråk på den panträtt till Säby, som han en gång erhållit. Johan Gripenwald, som samma år också fått panträtt i några af de nämnda gårdarna, fick inteckning efter banken, och äfven andra fordringsägares kraf sökte man tillgodose³.

Emellertid måtte banken fortfarande ha känt sig oviss om säkerheternas värde, eftersom kommissarierna i slutet af år 1688 på allvar upptogo frågan om panternas bortauktionerande⁴. Måhända var den förut omtalade inventering å Carl Perssons lösegendom, som företogs på hösten 1688, också ett led i bankens sträfvan att bevaka sina tillgodohafvanden i Carl Perssons bo.

För att i möjligaste mån skydda sina intressen vidtog nu Carl Persson sina mått och steg. Om han några år förut ännu haft förhoppning om att kunna på ett hedersamt sätt komma undan kreditörerna, så hade däremot situationen nu betydligt försämrats, och det gällde endast att rädda hvad som räddas kunde. Trots alla regleringar hade skulderna vuxit till nära 60,000 daler. Närmast måste han söka att få behålla gårdarna och skaffa andrum för nya uppgörelser. Från sina barn kunde han ej påräkna något stöd. Tvärtom voro dessa förbittrade öfver att han förskingrat deras egendom, och

1 Bankokommiss. prot. 1686 3/4 (RB); Hanekinds dombok 1686 30/6.

2 Bankokommiss. prot. 1687 16/3, 2/8, 8/8 (RB), jordaboksutdrag rör gårdar, som Carl Persson pantsatt till banken 1687 22/7 (N 2 d); Hanekinds dombok 1689 4/10.

3 Bankokornmiss. prot. 1688 15/2, 11/5 (RB); Hanekinds dombok 1688 26/7.

4 Bankofulhn. prot. 1688 7/12 (RB).

särskildt mågen Gustaf Koskull riktade just vid denna tid mot honom en mängd anklagelser, som han nödgades i vidlyftiga skrivelser bemöta. Den enda, som stod vid hans sida, var hustrun Beata Sparre, och hennes namn blef nu anlitadt för de transaktioner, som skulle hålla det hela flytande. Hon skulle först inropa gårdarna och göra inbetalningen till banken och därefter också disponera det för gårdarna betalade beloppet. För att möjliggöra detta uppdrog Carl Persson åt henne att bevaka hans intressen, hvarvid han försäkrade henne om full dispositionsrätt öfver det öfverskott, »som högre kan bjudas vid auktionen än till bankens afbetalning kan fordras»¹.

Den 27 juni 1689 hölls auktionen, och utbjödos därvid Hofvetorp, Torpa, V ässentorp, Götterp, Hållingstorp och Skälstorp. Själftva Säby gick däremot ej under klubban, då Carl Persson önskade att »sättegården till det sista lämnas skulle». Äfven Kringstorp blef tillsvidare sparadt. Styfvinge hade vid denna tid af Carl Persson förskrifvits till Johan Gripenwald och upptogs därför icke vid bortauktioneringen. Samtliga de utbudna gårdarna inköptes af fru Beata för 9,591 daler s:mt (28,773 daler krmt). Då den skuld, för hvilken samma gårdar varit förpantade, under årens lopp stigit till 3,523 daler s:mt (10,569 daler k:mt) och 1,788 riksdaler s:mt, d. v. s. sammanlagdt omkr. 7,000 daler s:mt, uppstod sålunda, sedan detta belopp lämnats banken, ett afsevärdt öfverskott².

Enligt öfverenskommelsen skulle detta användas för att befria gårdarna från andra gravationer, och åtminstone en del blef också för detta ändamål disponerad. Bankokommissarierna godkände de vidtagna anordningarna och utfärdade ett formligt öfverlåtelsebref den 19 juli, samtidigt med att de både hos häradsrätten och landshöfdingen begärde, att laga fasta på egendomarna skulle beviljas fru Beata. Till yttermera visso afsade sig Carl Persson den 2 augusti för sig och sina arfvingar »evärdeligen all pretention och talan till alla de gods, som min kära hustru uti Kungl. Maj:ts ständers banco köpt och uti dess köpebref den 19 juli specificerade äro»³.

Med stöd af de handlingar, som sålunda förelågo, sökte därefter fru Beata genom sitt ombud Harald Berg att vid hösttinget 1689 få den önskade lagfarten på sin egendom. Emot detta reserverade sig emellertid kronans befallningsman Johan Nordman, bl. a. därför att motsägande uppgifter förelågo om Hofvetorps hemmantal. Carl Persson uppgaf, att det omfattade 6 mantal, men endast 5 mantal hade af hans förfäder genom byte erhållits från kronan, och ingen kunde

1 Bankokommiss. prot. med beslut om auktion 1689 11/4 (RB); Carl Perssons fullmakt för Beata Sparre åber. i förklaring till kommissarierna 1689 14/7 (N 2 d).

2 Utdrag ur auktionsprot. 1689 27/6 (N 2 d); öfverlåtelsebref 1689 19/7 (perg. Mem).

3 Bankokommiss. prot. 1689 3/7, 10/1, 19/7 o. 31/7 (RB); Bankens öfverlåtelse, se not 2; Carl Perssons fullm. för hustrun 1689 14/7 o. förbind. 1689 2/8 (N 2 d).

visa, att hvarken han eller hans förfäder där haft annan jord¹. Vidare upptog kronans jordabok 1/2 kronohemman Drängsmåla i Wist socken, som numera icke fanns i verkligheten, utan skulle frälsehemmanet Götörp i stället vara uppbyggt på samma ägor. Det enda, som påminde om det gamla namnet, var en äng under Götörp, som kallades Drängsmåla äng.

En kraftig protest inlämnades också af Carl Perssons mågar Johan Reuter och Gustaf Koskull, som naturligtvis ej med blida ögon kunde se, att svärfadern afhände sig sin rätt och därmed utestängde dem från möjligheten att för egen räkning rädda något af det bo, som var på väg att förskingras. Dessa protester ingingo såsom led i de mångåriga tvister mellan Carl Persson och hans mågar, om hvilka mera nedan. Trots alla reservationer och protester utfärdade häradsrätten likväl fasta för Beata Sparre på de förenämnda gårdarna, då nämligen

36. Beata Sparres namnteckning och sigill.
'Bref 1689 29/7. RA, Biogf. N 2 d.

hennes ägorättshandlingar kunde anses fullt klara, »kunnandes herr Koskulls och herr Reuters inkomne protester så mycket mindre härvid ligga köparen i vägen, som de emot bankens undfångne uppbud och inom erhållet laga stånd aldrig specificer talat, ej heller någon liquid eller odisputerlig fordran framlagt»².

Hela denna transaktion var naturligtvis endast ett skenköp, som afsåg att åt Carl Persson rädda de nämnda gårdarna. Om den också, med hänsyn till de öfriga kreditorerna, ej hade någon obestriddigt moralisk halt, så var det dock ett skickligt drag, då han genom transporten på hustrun kunde förstumma de öfriga kreditorerna och samtidigt skaffa sig en del kontanter, som han så väl behöfde. Medel för gårdarnas inlösen skaffades dels genom ett nytt lån hos banken, dels genom en ny försträckning af den ofta anlitate Gripenwald, som med sin praktiska förfarenhet nog får betraktas som initiativtagaren till hela

1 Denna Nordmans förklaring vittnar om bristande sakkännedom. Visserligen hade endast 5 mantal erhållits från kronan genom Nils Nilsson, men en gård hade tillhört komplexet ända sedan medeltiden.

2 Hanekinds dombok 1689 29-30/10 (VLA); fastebref 1689 29/10, åberop. i Ced. fört. (S 103).

arrangemanget. Enligt Carl Perssons uppgift skall fru Beata också ha fått bidrag af sina släktingar. Vid det nya lånets upptagande infann hon sig själf i banken, åtföljd af sin fader och landshöfding Carl Falkenberg. Det belopp, som banken beviljade, uppgick till 1,792 riksdaler st:mt, som sålunda omsattes på den gamla skulden¹. För det nya lånet erhöll banken vid hösttinget 1689 in-teckning i samtliga de inköpta gårdarna, och borgen tecknades af Gripenwald.

Då den af Gripenwald försträckta summan uppgick till 9,000 daler k:mt (3,000 daler st:mt), var det framförallt denne som vid transaktionen fick tillhandahålla de kontanta medlen. Sj älf skaffade han dessa penningar genom ett lån i banken, för hvilket han pantsatte sina egna gårdar i Östergötland².

Gripenwald å sin sida erhöll närmast efter banken in-teckning i gårdarna. Några månader dessförinnan hade han fått den förut omtalade förskrifning af Carl Persson, enligt hvilken de för hans äldre fordringar pantsatta gårdarna »anslogos till betalning» och sålunda till Gripenwald med äganderätt öfverlämnades. Då dessa gårdar gifvetvis voro värda mera än den äldre skulden betingade, var öfverlåtelsen också ett led i uppgörelsen om reell ersättning för de nya förbindelser, han iklädde sig.

Om besittningsrätten till de öfverlåtna gårdarna och om Gripenwalds borgen för lånet fördes sedermera processer, som efter Gripenwalds död 1693 fortsattes af hans änka Catharina Lovisin. Några gårdar såldes redan af Gripenwald, exempelvis Karsnäs och Styfvinge. På den förra gården erhöll änkedrottningens kammarfru Brita Håkansdotter fasta 1693³. Styfvinge köptes af öfverste Mauritz Wellingk, som 1691 öfverlät gården till kronan, i hvars ägo den sedermera förblifvit⁴. De flesta af Gripenwalds gårdar behöllos dock af änkan, som först under följande århundrade sålde dem till dåvarande ägarne af Sturefors och Säby.

Samtidigt med att Carl Perssons äldsta skuld till banken iklädde nya former, träffades också öfverenskommelse om det genom Catharina Oxenstierna i banken upptagna lånet af 6,000 daler k:mt och den af Carl Persson utfärdade borgensförbindelsen för Nils Lilliehööks skuld på 21,000 daler k:mt.

Tydligen var Lilliehööks namn i banken så svagt, att man ansåg sig behöfva anlita Carl Perssons caution för att få sina kraf tillgodosedda. Redan tidigt hade Lilliehöök erhållit lån i banken, och sedermera hade han vid flera tillfällen hos den vördade institutionen sökt

1 Bankokomiss. prot. 1689 3/7, 19/7, 31/ (RB).

2 Gripenwalds obligation 1689 19/7 åberop. i Cederhielms bref 1701 4/3 (N 2 d).

3 Bref 1693 20/1 åber. i Cederhi. fört. (S 103). Jfr Hanekinds dombok 1691 4/3.

4 Generaljordebok för Östergötland (KA).

sin räddning ur penningbekymren¹. För det stora lån, som han mot Carl Perssons caution erhöll 1684, pantförskrefvos gårdar i Södermanland och Nerike. Då emellertid flera af gårdarna graverades såsom reducerbara gods och cautionisten hade att ansvara för de förluster, som genom oklara papper förorsakades långifvaren, hade banken att hålla sig till Carl Persson, när den ville ha sina fordringar betäckta. Frågan upptogs dock ej förrän på våren 1689 - kanske därför att reduktionen först då gjort allvarliga ingrepp i det Lilliehöökiska boet, men kanske också därför att man ditintills ansett sig ha tillfyllestgörande säkerhet i de gårdar, som lämnats i pant för Carl Perssons äldre skuld. Då dessa gårdar nu skulle bortauktioneras, måste banken se sig om efter nya ipanter hos Carl Persson, och så begärde den för cautionen säkerhet i dennes »ännu ograverade egendom». Vid frågans behandling å tinget protesterade emellertid Carl Persson mot krafvet, då de Lilliehöökiska »hemmanen ännu icke alldeles äro reducerade och sjelfve debitoren dessutom sitter i makelig possession af bem:te hemman och mera egendom». För denna gång blef också målet affördt². Vid höstetinget kunde emellertid krafvet ej längre afvärjas. Nu voro de gamla pantema sålda till Beata Sparre och fordringsägaren var obeveklig. Så fick då banken, till säkerhet för Catharina Oxenstiernas lån och Carl Perssons caution för Lilliehööks skuld, den 30 oktober 1689 inteckning i »all den öfriga herr Carl Perssons egendom och särdeles sätesgården Säby och hvad med rätta därtill hörer». Djursberg ansåg sig rätten ej kunna vid denna inteckning inbegripa, då nämligen sätesgården var byggd på Hofvetorps enskilda ägor och således tillhörde de gårdar, som försåls till Beata Sparre³. Under de följande åren hade banken att noggrant bevaka sina intressen, isynnerhet som så många andra kreditorer gjorde anspråk på delar af det småningom sammansjunkande boet. Att klara upp skulderna var numera alldeles omöjligt för Carl Persson, utan växte dessa tvärtom ständigt, då ej heller räntorna kunde betalas. Det hjälpte ej, att han i bevekande ordalag tillskref sin vän Lilliehöök och bad honom beflita sig om lånets ändtliga inbetalning så att Carl Persson blefve befriad från de stränga kommissarierna. Då bankens intressen skulle häfdas, hade han ingen annan råd än att gifva nya löften och nya pantförskrifningar. Sålunda utsögos de sista egendomsresterna, och snart var allt kaos igen⁴. Själftva kraschen kom emellertid först då Lilliehööks död gjorde bankens kraf obetvingligt. Som en ruinerad man afled den en gång

¹ *Obligation 1674 4/10 (RA, Biogr. L 24).*

² *Hanekinds dombok 1689 28/5.*

³ *Hanekinds dombok 1689 30/10.*

⁴ *Carl Persson till Lilliehöök 1690 3/7 (N 2d); Bankokomm. prot. 1690 4/8, 19/8, 2/9, 4/9 (RB); värdering af Sörby 1690 19/8 (N 2 d).*

rike vivören på våren 1692 å den lilla gården Vi i Löt socken invid Norrköping. Änkan nödgades begära Kungl. Maj:ts bistånd för att få honom någorlunda ståndsmissigt jordad, »eftersom han olyckeligen ingenting efter sig lemnade, hvarken uti löst eller fast, hvarmed han kunde komma till grafven». Kungl. Maj:t fann sig böra bifalla denna begäran och till Lilliehööks begrafning anslå 600 daler s:mt, som i nåder beviljades den 12 september 1692¹.

Då banken icke kunde vänta till dess reduktionsmyndigheterna slutbehandlat frågan om Lilliehööks beslagtagna gårdar, hade den intet annat att göra än att hålla sig till cautionisten för att ur hans bo få hvad som räddas kunde. Redan omedelbart efter dödsfallet hemställde banken om landshöfdingens medverkan för att få Carl Persson att betala. Efter åtskilliga skrifverier och trots upprepade protester kom så äntligen den stund, då Carl Persson af banken tvangs att öfverlåta all sin egendom och att definitivt göra cession eller, som termen lydde, »cedera bonis», mot villkor att därigenom blifva från kreditörerna befriad. Germund Cederhielm, domhafvanden i orten, som redan föregående år anlåtats för en del uppgörelser i Carl Perssons ärenden och som nu börjar allt oftare skymta i Bjärka-Säbys historia, hade bankens uppdrag att verkställa värderingen af Säby. I öfrigt var den ofvannämnde Johan Nordman, som nu var borgmästare i Linköping, bankens ombud vid exekutionens utförande, då han hade att »med flit vigilera i Carl Perssons så väl fasta som lösa egendom och förvandla så mycket som möjligt däraf i penningar till bankens förnöjande». Dessa båda jämte ytterligare fyra förtroendemän befullmäktigades den 2 augusti af landshöfding Lovisin att verkställa inventering å Säby².

Redan två dagar därefter, den 4 augusti 1692, var inventeringen afslutad. Det visade sig därvid, att då löseendomen redan förut var Carl Persson »genom execution ifrångången», de enda tillgångarna voro Säby sätesgård med två torpare, de bortförlånade hemmanen Kringstorp och Ringsnäs, en åkerlycka och en äng vid Wist kyrka samt tre tomter i kyrkoby i Lönsås socken. Af det en gång så ståtliga komplexet var nu detta det enda som återstod! Inventariet beedigades af Carl Persson, som därvid icke kunde underlåta att reservera sig mot krafvet för den Lilliehöökska borgen, »eftersom jag af denne skulden, som nu enständigt sökes blifva afbetalt, icke det ringaste

1 Odat. bref med Kungl. Maj:ts resolution 1692 12/9 (RA, Biogr. L 24). Begrifningen tyckes ha försiggått redan innan anslaget beviljades, då han nämligen i Löts dödbok står antecknad vid »13 Trinit.» (31 aug.), hvilket ej kan syfta på annat än begrifningen. Af bankens korrespondens framgår, att han var död redan på våren.

2 Bankokommiss. prot. 1692 20/6, 11/7, 19/9, 28/9, 1693 21/3, 23/3 (RB); bankens bref till landshöfd. 1692 13/7 och dennes bref till Cederhielm 1692 2/8 m. fl. handlingar bilagda Johan Nordmans skrifvelse till landshöfding Eldstierna 1694 pres. 28/4 (N 2 d).

181

gagnats utan- nu för min goda vilja oskyldigt genom bankens enständiga pådrifvande kommer att lida»¹.

Ytterst var det reduktionen, som här hade en synbar verkan äfven på Carl Perssons ekonomi, då den lagt beslag på tillgångarna i det Lilliehöökska boet. Så säkra som panterna ansetts, hade cautionisten nog lämnat sitt namn utan aning om den annalkande faran, och så hade med ens den hårdhändta statsmyndigheten gripit in och gjort panterna värdelösa, så att hela ersättningsskyldigheten fallit på borgensmannen. Hvad som fanns hos denne ansåg sig banken nu berättigad att taga. Så tystnade krafven än en gång - ända till dess att efter några år andra personer uppträdde med fordringar, som banken nödgades motarbeta.

Samma år Carl Persson till banken lämnade sitt sammansjunkna bo, skymtade han en liten ljusning i sina bekymmer, då arvet efter hans svärmoder Beata Leijonhufvud skulle delas. Men äfven det hoppet var blott en chimär, såsom senare skall visas, och ödets dom var tydligen oåterkallelig.

De år, som nu följde, upptogos mestadels af tvistigheter, som säkerligen tyngde på honom mera än alla bankens påstötningar, då det nämligen var mot sina närmaste fränders angrepp han hade att försvara sig. Då dessa tvister delvis sammanflöto med bankuppgörelserna under de sista åren af Carl Perssons lefnad, bör den slutliga afvecklingen af bankaffärerna ses i samband med släktinteriörerna.

7

TVISTER MED SLÄKTINGAR

Den lycka, som förunnades Carl Persson att i sämja få med sina syskon träffa uppgörelse om arvet efter modern, var i hans egen historia enastående, liksom en lugn arfsafveckling öfverhufvud taget var en ovanlig företeelse i denna på processer rika tid. Under sin senare lefnad fick ' han däremot pröfva på sanningen af det gamla ordspråket att »slakten är värst», då. både arfsuppgörelser och andra affärer gåfvo anledning till kontroverser med fränder.

Redan då arvet efter Nils Posse delades år 1671 tyckas slitningar ha förekommit mellan de efterlevande. Carl Persson var missnöjd liksom svågern Göran Ulfsparré, och båda kommo med klagoskrifter, som upptogos till pröfning af de utsedda kommissarierna².

1 Värdering med beedigadt inventarium 1692 4/8 (N 2 d).

2 Handlingar i Posseska arkivet (RA) och i Biographica P 22 (RA).

Flera år efteråt var det ett nyttvisteämne, som föranledde oenighet mellan Carl Persson och hans svåger Maurit: Posse, hvilken vid denna tid var landshöfding i Västmanlands län. Det gällde den förut omtalade transaktionen med Ingaruds sätesgård, som kommit att hamna hos jungfru Christina Posse. Landshöfdingen protesterade mot de vidtagna åtgärderna, och Göta hofrätt gillade hans besvär. År 1688 föll Kungl. Maj:ts dom, hvarigenom Ingarud tilldömdes Maurit: Posse, som skulle lämna Carl Persson »jämngodt och skäligt vederlag». Ännu en tid tvistades om vederlaget, och först på våren påföljande år träffades slutlig förlikning¹.

Medan denna process ännu pågick, fingo svågerna anledning att göra hvarandra påminnelser i ytterligare en affär. På hösten 1685 klagade Carl Persson, att Maurit: Posse »arresterat hans hustrus och barns gods på Halland för byggningshjälp till kronan>>, hvilken Nils Posses arvingar skulle betala, enhvar i viss proportion. I stället för att lägga beslag på godsens borde svågern ha erinrat sig en liten skuld till Carl Persson. Medan ännu fru Benedicta lefde, hade på Säby gjorts ett aftal om öfverlåtelse af malmgården i Stockholm till Maurit: Posse. Tio dukater hade betalats till fru Benedicta därför att hon på brodern transporterat sin andel, men ännu var en del af hennes fordran obetald, »såsom obligationen utvisar»². Påminnelsen upptogs nådigt af herr landshöfdingen, som för det resterande beloppet lofvade betala Carl Perssons anpart i byggningshjälpen. I gengäld erbjöd sig Carl Persson att tillskrifva magistraten i Stockholm att svågern skulle »immiteras» i den del af malmgården och sjögården, som tillhört fru Benedicta. Så slutade de små kontroverserna i all sämja, och den unge Gustaf Carlsson, som af fadern var skickad som budbärare, fick hemföra hugnesamma nyheter. Genom hela korrespondensen gick föröfrigt en underton af förståelse, då Carl Persson anhöll om sin käre svågers »allsom största bevågenhet och höge affection, den jag förpliktad är med allsom största servis ihugkomma och betjäna uti hvad måtto jag min skyldighet prestera kan»³.

Ett särskildt kapitel i Carl Perssons historia utgjorde de släkttvister han hade i anslutning till de ofvan relaterade pantförskrifningarna af hans gårdar. De pågingo just under hans värsta olycksdagar och hade i vissa fall en ödesdiger återverkan, då motparten lyckades utnyttja hans underminerade ställning till sin egen förmån.

1 Göta hofrätts dom 1683 24/12; Kungl. Maj:ts dom 1688 19/1; Carl Perssons bref till svågern 1689 7/3 m. fl. handlingar i Posseska saml. eller Biographica P 22 (RA).

2 Då Gustaf Koskull senare för denna fordran räknar ränta från 1669, tyckes aftalet ha träffats detta år (Hanekinds dombok 1693 19/10).

3 Flera bref 1685 från Carl Persson till Maurit: Posse (Posseska saml., RA).

I första hand gällde det sönerns och mågarnas pretention på arvet efter Benedicta Posse.

Mest hänsynsfull i sitt uppträdande var sonen Axel Carlsson, som endast uttalade sina bekymmer öfver pantförskrifningen af Säby. Då han var omyndig vid arfsuppställningen efter modern - han var född 1666 - och sedermera vistats utomlands, sina »krigsexercitier att lära», hade fadern honom oåtspord »försålt allt hans ringa moderne- arf». Visserligen hade han i »refusion och vederlag fått sig uppdraget» ett hemman i Snösbäck och ett i Luttra socken, men då dessa af Kungl. Maj:t graverats som köpegods, var besittningsrätten osäker. Häradsrätten gaf honom den trösten, då hans skrifvelse förevar vid vintertinget 1690, att om gårdarna blefve honom afhända, Carl Persson och hans arfvingar skulle åläggas att lämna honom »så godt gods i lika lägo och lägenhet»¹.

Carl Perssons måg Johan Reuter uppträdde också med en viss förståelse för situationen, då han gjorde sina anspråk gällande. Dessa rörde sig ej så mycket om arvet efter fru Benedicta, ty då hans hustru redan vid arfsfördelningen var myndig, fick hon redan då ut hvad hon hade att fordra. Hvad han därutinnan fruktade, var endast, att han och hans medarfvingar i Posseska sterbhuset skulle inför reduktionsmyndigheterna få häfta äfven för Carl Perssons andel i gravationen för sterbhusets köpegods. Mest ängslades han emellertid för den borgensförbindelse han iklädt sig för Carl Perssons lån i banken. Han hade medverkat vid förnyelsen af inteckningarna och såg nu med bekymmer, huru godsen blefvo »till åtskillige transporterade, hypoticerade och graverade», hvarför han »solemnissime protesterade med vidhängd tjenstelig begäran, att alla desse civile transactioner och handlingar måtte för null och af intet värde anses till dess denna skuld först är riktigt clarerad och fullgjord». För sin säkerhet begärde han »sequestration» på all svärfaderns dåvarande egendom i löst och fast såväl som på dennes giftorätt i boet efter Catharina Oxenstierna, »att slik till ingen abalieneras eller transporterats må». Vid sommartinget IÖ93 anhöll han att få denna sin begäran »till yttermera säkerhet i häradsprotokollet tjensteligen insererad och införd»². Den dominerande rollen i dessa arfstransaktioner spelade mågen Gustaf Koskull, hvars åtgöranden emellertid voro af en så ingripande betydelse, att de här nedan behandlas i ett särskildt afsnitt.

Carl Perssons tvister med svågern Bernhard von Liewen, som var gift med Catharina Oxenstiernas syster Sigrid, ingingo också som led i de stora uppgörelserna om hans egendom, då både låneförbindelser

1 Hanekinds dombok 1690 3/2.

2 Bref 1684 18/6 (N 2 d) samt bref anf. i Hanekinds domb. 1687 4/10, 1690 3/2, 1693 16/5 m. fl.

*37. Bernhard von Liewen.
Olja, tillh. Frih. Carl von Essen, Hallsberg*

och gemensamma arfsintressen tvungo svågarna att bevaka hvar-
andras åtgöranden.

Första gången Carl Persson anlidade Liewens tjänster tyckes ha varit år 1686, då denne öfvertog en fordran på 2,000 daler ktmt, hvilken först innehafvs af Carl Perssons syster, »riksskattmästarinnan» Anna Persdotter, och därefter transporterats på hennesåmåg öfverstelöjtnant Jacob Spens. Följande år öfvertog han också Carl Perssons skuld till Isaac Breant på 3,703 daler ktmt. Efter att förut ha haft några hemman i Hofvetorp och skatterättigheten i Rogesta såsom säkerhet för lånen, fick Liewen 1687 som ytterligare hypotek sätesgården Björna¹. Skulderna' upplärdades sedermera genom förmedling af en tredje man, som öfvertog Liewens fordran, nämligen grefve Nils Bielke. Redan 1688 hade Carl Persson planer på att helt och hållet afhända sig Björna². Sedan Liewens fordran år 1690 transporterats på Bielke, inköpte denne några veckor efteråt Björna och de pantsatta gårdarna genom sin ombudsman assessor Niclas v. Preutz³.

Emellertid var det icke dessa låneförbindelser, som voro afgörande när tvistigheter uppblössademellan svågarna, utan frågan om arfvat efter svärföräldrarna.

A Redan under reduktionsuppgörelserna på 1680-talet framställde Liewen kraf på att Carl Persson skulle dela en skuldbörda, som hvilade öfver Oxenstiernska sterbhuset. De båda fruarnas farfar, riksdrotsen Gabriel Oxenstierna, hade varit delägare i kopparkompaniet, och hans arfvingar hade därför ålagts att till kronan återbetala ett afsevärdt belopp. Som säkerhet därför hade Beata Leijonhufvuds gård Sigridsholm tagits i pant, men för att få gården befriad och skuldsumman uppdelad på arfvingarna yrkade Liewen, att man i stället skulle pantsätta en del af Carl Perssons gods i Västergötland, hvilka han fått med Catharina Oxenstierna. Liewen lät genomsin kamerare Håkan Larsson göra en utredning om Carl Perssons egendomar och vände sig också till myndigheterna för att få den sökta pant-rätten, men han märkte nog snart, att där i boet ej fanns mycket som var ograveradt⁴.

Beata Leijonhufvud, som var skuldsatt upp öfver öronen, hade också svårt att tillfredsställa de båda mågarna, som gjordeanspråk på sina hustrurs fädernearf. Särskildt Carl Persson var angelägen om att

1 Uppgörelser åberopade i Hanekinds dombok 1688 26/7 (VLA). - Se äfven Håkan Larssons bref till Liewen 1687 10/5 o. 31/5 (Vik).

2 Håkan Larsson till Bernhard v. Liewen 1688 2/7 (Vik).

3 Bref 1690 4/8 och 20/9 (Vik, vol. 122, 123). Preutz står i 1690 års jordabok såsom ägare af Björna (KA). Jfr immissionsbref 1689 7/8 (B 280).

4 Handlingar 1685 24/7, 1686 20/12, 1690 15/10 (RA, Topographica, Wist); Håkan Larssons bref 1687, 1689, 1690 (Vik); Beata Leijonhufvuds afräkning med Carl Persson 1689 1/3 (N 2 d); Beata Leijonhufvuds uppgörelse med Liewen 1691 9/7 (Sturefors' arkiv).

få några tillgångar, så intensivt som han själf ansattes från alla håll. Redan 1687 ålades grefvinnan Beata af hofrätten att afgifva förklaring på Carl Perssons pretentioner, och kort före sin död nödgades hon på upprepade förfrågningar svara, att hennes mågar förlängesedan uttagit sina fruars fäderne¹.

Först då Beata Leijonhufvud afled den 12 februari 1692 och arfvet efter henne skulle delas, bröt dock den egentliga striden lös². Carl Persson hade närmast såsom förmyndare för sin son Johan Gabriel, som vid denna tid var en åttaårig gosse, att bevaka dennes arfsrätt efter modern Catharina Oxenstierna. Vid hans sida uppträdde såsom medarfvingar fru Beatas ende efterlevande son, Johan Oxenstierna, jämte Bernhard von Liewen, som hade att tillgodose sina två minderåriga döttrars intressen, då hans hustru Sigrid redan var död.

Liewen hade genom försträckningar och borgensförbindelser skaffat sig stora fordringar i svärmoderns sterbhus. Då fru Beata för ett lån ur banken pantsatt fem hemman under Sturefors och dessa af banken bortauktionerats, hade de af Liewen inköpts. För sina fordringar i sterbhuset var han nu angelägen om att erhålla hufvudgården, Sturefors, som var fru Beatas förnämsta kvarlåtenskap. Carl Persson däremot påstod, att hans hustru ännu aldrig utfått hela sitt fädernearf och att Beata Leijonhufvud själf åsamkat sig de skulder, som nu tyngde sterbhuset, efter som hennes man Ture Oxenstierna var skuldfri vid sin död. Han gjorde således samma anspråk å sin hustrus vägnar, som hans måg Gustaf Koskull ungefär samtidigt framställde gentemot honom, och talade han därvid ej blott för sonen, utan också för sig själf, då han gjorde anspråk på sin giftorätt i boet.

Under de tvister, som uppstodo på grund af de stridiga intressena och som utvecklades till en process i tidens stil, ställde sig Johan Oxenstierna på Liewens sida. Sedan inventering förrättats på Sturefors, utarrenderades gården för sterbhusets räkning till häradshöfding Germund Cederhielm, på det ingen skulle kunna säga att Liewen personligen lagt gården under sig, innan hans fordringar blifvit lagligen befästa. Cederhielm åtog sig också att föra Liewens talan jämte Johan Nordman, den ofta omtalade åklagaren mot Carl Persson³. I augusti 1692 var tvisten mellan Liewen och Carl Persson akut -

1 Bref 1687 19/11, 1692 28/1 (Vik, vol. 123).

2 Dödsdagen anföres i formulär för begrafningsbjudning (Vik, vol. 122), men också andra dagar för dödsfallet nämnas i processakterna. I Wist kyrkobok omtalas det ej.

3 Handlingar i processen återfinnas dels i RA:s samling *Topographica* (Wist), dels i Viks arkiv (vol. 122-125), dels i Säfstaholms arkiv (vol. F. 155). I Vikssaml. vol. 122 finnas Liewens concept jämte copior af vissa Carl Perssons bref; vol. 123-125 innehålla akter i den på. 1700-talet förda processen mellan Eric Germund Cederhielm och Liewens sterbhus, hvilken utgör fortsättning på den här relaterade processen. Summariskt belysande är en förteckning öfver processakterna i vol. 123.- Inventeringsinstrument 1692 juli (Sturefors arkiv). Arrendekontrakt med Cederhielm 1692 24/7 (Vik, vol. 122).

sålunda ungefär samtidigt med att denne nödgades lämna sina egna gårdar till banken. Liewens anhållan gick direkt ut på att förmyndarskapet för Johan Gabriel skulle frånges Carl Persson, medan denne å sin sida gjorde anspråk på arfvets utbetalning. Enligt hvad Liewen anför i en skrivelse till landshövding Lovisin, skall Carl Persson ha gått synnerligen bröstganges till väga. Hans hustru Beata Sparre skall ha infunnit sig på Sturefors och icke allenast uttagit penningar till Beata Leijonhufvuds svepning, utan också börjat »af egen myndighet dyrka och upptaga dörrar» och lagt sig till med allehanda saker både vid Sturefors och i Norrköping, där sterbhuset hade en egendom - och detta »fastän hon är en vill främmande och den där intet har att säga». En senare specifikation ådagalade, att hon tagit lösören till ett värde af 532 daler, däribland messingsaker, lakan, dukar, stolar, taflor (6 »skillerier») och kreatur. Hon hade också anställt i sin tjänst en piga, som förut varit hos Beata Leijonhufvud, och Liewen anhöll nu att dessa båda skulle åläggas att restituera hvad som ej tillkom dem. Äfven borde Carl Perssons hustru tillhållas att icke om Liewen och hvad han åtnjutit af svärmodern utsprida allehanda förtal¹.

För att Beata Sparre icke skulle betraktas som »vill främmande» uppdrog Carl Persson den 18 augusti direkt åt henne att föra hans talan i målet. Med den ställning han numera hade såsom cessionant, var det föröfrigt naturligt, att han anlidade en annans namn för sina transaktioner.

Liewen å sin sida tillskref i »svågerlig välvillighet» Carl Persson och erbjöd sig att taga hand om Johan Gabriels uppfostran, då »denna icke lärer som sig bör af min k. svåger kunna derigeras, sedan min k. svåger träd i annat gifte». Han lofvade gossen »hus och underhåll alldeles fritt och oberäknadt» och framhöll att det skedde endast »för gossens bästa skull på det att ett så godt naturell, som hos honom förspörjes, icke måtte igenom försummelse förderfvas»².

Samtidigt med att Liewen sålunda till svågern frambar detta »välmenta förslag», vidtog han också kraftigare anstalter för att få sin vilja igenom, då han fortsatte med sina hänvändelser till landshövdingen, hofrätten och högsta vederbörande. Med sin starkare position, såsom ekonomiskt oberoende, lyckades han också vinna gehör, och den 24 augusti förklarade Kungl. Maj:t på Liewens anhållan, att »herr Carl Persson, som edeligen cederat bonis, och intet kan vara sin sons förmyndare och ej heller lageligen bevisat sig för sin person hafva uti Sturefors någon gillad pretention, måtte för den skull icke

1 Bref 1692 18/8 (Vik, vol. 122). Specifikation på det Beata Sparre uttagit vid Sturefors

1692 24/9 (Vik, vol. 122).

2 Bref 1692 20/8 (Vik, vol. 122).

tillåtas något om bemälte gods att disponera, utan låtat oturberat vid det arrende förblifva, som därom är gjordt».

Genom denna nådiga förklaring var Carl Persson satt så godt som utom räkningen. Visserligen fortsattes processen ännu följande år med skrivelser och protester från båda hållen, men så intrasslad som Carl Persson var, hade han svårt att drifva sina fordringar igenom. Han framlade ett förslag till fredlig uppgörelse, men då Liewen gjorde en hel del invändningar, kom ärendet »på långlunken», som Liewen uttryckte sig, och intet afgörande kom till stånd¹.

Sonen, som redan förut tyckes ha fått sin uppfostran på Sturefors, eftersom Beata Leijonhufvud åt honom anställt en informator, blef nu helt och hållet skild från fadern. Liewen, som hos hofrätten anhållit om utseende af förmyndare för Johan Gabriel och därtill föreslagit assessor Adlerberg - en son till ärkebiskop Svebilus - uppträdde vid sommartinget 1693 och förde talan ej blott för sina egna barn, utan också för »herr Carl Perssons son»². Då Carl Persson på sommaren 1694, några månader förrän han dog, sökte för sina skulder till banken också uppgifva Johan Gabriels andel i Sturefors, inlade naturligtvis Liewen sin bestämda protest. I bref till Germund Cederhielm underströk han också, att svågern ej visade sig som en fader utan som den »argaste och samvetslösaste», hvilket borde vara ytterligare anledning att ej lämna Sturefors som säkerhet för bankens fordran³. Förmodligen har han hos hofrätten förnyat sin begäran om förmyndare för den unge mannen, ty en tid därefter utsågs Samuel Gyllenadler till förmyndare⁴.

Många år pågick ännu utredningen om arvet efter Beata Leijonhufvud, och långt efter Carl Perssons död skymtar hans namn i handlingarna. Sålunda kunde Liewen år 1698 - då det gällde rätten till en gård som Beata Leijonhufvud pantsatt till friherrinnan Maria Hägerstjerna - antyda, att Carl Persson, som af sin svärmoder »var mycket älskad», skulle under hennes sista lefnadsår, då hon var sjuklig och ålderdomssvag, »efter behag» ha disponerat öfver hennes egendom och iklädt henne förbindelser⁵. Emot den döde svågern framslungade han sålunda beskyllningen, att denne användt sig af

1 Carl Perssons förslag 1693 272, Liewens replik mars s.å., Liewens inlaga till hofrätten 1693 5/9 (Vik, vol. 122).

2 Benedictus Bhegolius kvitterar 1692 18/7 lön som Johan Gabriels informator, hvartill han anstälts 1689 på Beata Leijonhufvuds anmodan (Vik, vol. 122); Liewens bref till hofrätten om förmyndare odat., men tydligen skrifvet före landshöfding Lovisins död 1693 (Vik, vol. 123). Hanekinds dombok 1693 16/5 (VLA).

3 Bankokommiss. prot. 1694 1/12. Bref 1694 28/8 (B 280), 1694 10/11 (N 2 d).

4 I förteckning (»Status Causæ») säges, att Gyllenadler förordnades till förmyndare 1694 eller 1695 och stannade till sin död 1698 (Vik, vol. 123). Ännu 1698 16/4 har Gyllenadler å Johan Gabriels vägnar undertecknat en obligation (Vik, vol. 124).

5 Liewen till Göta hofrätt 1698 28/8 (Vik, vol. 122). Jfr handlingar i B 280.

svärmoderns svaghetstillstånd för att förmå henne lämna sina gårdar i pant för Carl Perssons skulder. Hedersam kan knappast en sådan insinuation kallas, men den är i stil med Liewens uppträdande i öfrigt, då han under sken af nitälskan för svågern förfäktade sina egna intressen. Ett grand af svartsjuka låg kanske också bakom uttalandet, då den elegante intrigmakaren förvisso harmades öfver att han ej haft samma tjuvningskraft som den ålderstigne svågern. Vid denna tid var den unge Johan Gabriel redan afliden. Han fick sålunda icke vara med om arfsuppgörelsen efter Beata Leijonhufvud, hvilken förrättades den 9 februari 1699, då i Linköping aftal träffades mellan Germund Cederhielm och Gabriel Welt såsom Liewens ombud å ena sidan och innehafvare af Johan Gabriels arfsanspråk å den andra. Såsom hans arftagare uppträdde nu hans halvesyskon - bröderna Gustaf och Axel jämte svågrarna Reuter och Koskull, hvilka äfven representerade den omyndiga system Catharina Ebba. Hinseberga gård kom på syskonens lott. Sturefors tillföll Bernhard v. Liewen, som samma år sålde gården till grefve Carl Piper för 26,953 daler s:mt¹. Dock var tvisten icke därmed afslutad. Carl Perssons släktingar ansågo sig ha fått för litet, och Gustaf Koskull förde deras talan så länge han lefde. Senare upptogos anspråken af Carl Perssons yngsta dotter, som blef gift med Germund Cederhielms son, och först 1739 ingicks mellan de då lefvande arfvingarna den slutliga förlikningen, hvarom mera i annat sammanhang.

8

GUSTAF KOSKULLS PRETENTIONER

Den af Carl Perssons släktingar, som mest kraftigt gjorde sina anspråk gällande gentemot honom, var mågen Gustaf Koskull. Han bodde på Odensfors i Östergötland och hade vid denna tid redan tagit afsked från sin beställning som öfverste för ett Östgöta infanteriregemente. Tidigare hade han deltagit i de stora krigen och mestadels haft sin kommendering i Polen. Kanske hade han varit krigskamrat med Carl Persson, då han nämligen blott var några år yngre än denne. Först 1688, två år efter sin första hustru Anna Christina Klingspors död, hade Koskull gift sig med Christina Carlsdotter, som var betydligt yngre än sin man². Koskull var en hänsynslös och hetlefrad herre, som i stor utsträck-

1 Arfshandlingar både i Sturefors, Vik och Säfstaholms arkiv samt i RA, Topographica; köpebref 1699 8/4 i Sturefors m. fl. arkiv.

2 En självbiografi af Gustaf Koskull omtalat hans familjedata (UB, X 240 K.).

ning offrade åt tidens lystnad för processer. I flera är fick han kämpa för att få behålla ett arf efter sina bröder, och ansåg han sig därvid lida personlig förföljelse, då han kallades för »ateist och kyrkoförstörare». Vid ett senare tillfälle råkade han, enligt hvad riddarhusgenealogierna uppge, i tvist med landshöfdingen Anders Lilliehöök och dömdes efter en svår rättegång till höga böter. Med sin svåger Erik Boije processade han inför Göta hofrätt ungefär samtidigt med att Carl Persson dömdes för missfirmelse mot assessor Gyllengrip. De strider, han förde med Carl Persson underidennes senare lefnadsår, äro också karakteristiska för dem båda och utgöra ett kapitel för sigi Carl Perssons historia. Redan samma år Koskull blef gift med Christina Carlsdotter började han sina tvister med svärfadern. Det var just vid denna tid, som för-

38. *Gustaf Koskulls namnteckning.*
Bref 1694 27/4. RA, Biogr. N 2 d.

slaget om gårdamas bortauktionerande för bankens räkning låg före och inventering upprättades för beslag å lösöret. Koskull ansåg, att hans hustrusiarfsrätt borde beaktas, då hennes möderne ännu icke utbetalts. Hon var omyndig vid Benedicta Posses död, och fadern hade sedermera förskingrat arfvet. Det var därför han protesterade mot all »abalienation af löst och fast till dess min k, hustru i sina tillstående pretentioner alldeles satisfacierad är». På sommaren 1688 sände han inlagor både till Göta hofrätt och till häradsrätterna i de landsdelar, där Carl Persson hade egendomar, och den 17 december riktade han till Carl Persson en lång skrifvelse, där han i 20 punkter framställde sina klagomål och fordringar. Svärfadern bemötte klagopunkterna, från mågen kommo nya protester, och så fortgick det till dess auktionen hölls på sommaren 1689 och Beata Sparre erhöll fasta på de gårdar hon inköpt¹.

¹ *Hanekinds dömbok 1688 26/7, 15/10, 1689 21/1., m. fl.*

Den svarsskrifvelse, som Carl Persson insände till hofrätten den 5 januari 1689 och där han i detalj söker bemöta mågens anklagelser, ger en god inblick i läget, trots säfligheten och den öfverlägsna tonen. Han koncentrerar svaret kring en hänvisning till fru Benedicta Posses testamente af 1677, enligt hvilket han skulle ärfva all sin hustrus fasta och lösa egendom.

Efter en förklaring, att det endast var af respekt för den höga rättvisan, som Han ingick på ett bemötande af mågens ohemula anklagelser, kritiserar han först Koskulls påstående, att Benedicta Posse testamenterat all sin egendom åt mannen endast på det villkoret, att egendomen skulle orubbad och oförändrad kvarstanna i hans ägo. Carl Persson uttrycker sin stora förundran öfver att en man, »som

39. *Christina Carlsdotters namnteckning.*
Bref 1683 15/9. RA, Biogr. N :d.

vill passera för ett sundt förstånd» kan så misstyda testamentet, hvilket i denna punkt är fullt tydligt. Då Koskull anser, att det ej varit för. mycket begärtdt, att han fått någon hemgift med sin hustru, svarar Carl Persson, att han ej kunde ha skyldighet att infria en sådan begäran. Modern var död långt före dotterns giftermål och själf vet han sig ej ha gifvit något löfte. Koskulls anspråk på några tomter i Stockholm och Arboga voro också oberättigade, då dessa tomter likaväl som lösöret måste tillhöra Carl Persson jämlikt testamentet. Han anser sig tillfullo hafva bevisat att mågen »talar i vädret» och hemställer att »honom därför af kungl. rätten pålægges att lämna mig min ro på gamla dagar, så att jag icke för hans fåfänga trätas begärlighet måtte föras uti processer och vedervärdigheter». Ej heller dottern får af Carl Persson något vackert betyg. Då de klaga att arvet efter modern icke till dem utbetalts, ha de icke tänkt på, att de små räntorna skulle delas på många barn och att fadern födt

och uppehållit sina barn »utan räkning med dem intill dess han ämnade ingå sitt andra äktenskap». Sönerna hade ej heller framställt några fordringar. Men dottern Christina, hvilken ända till sitt giftermål vistats i hemmet, där hon haft sin egen piga och sin egen ridhäst utan att därför något afdrag gjorts, och som fullt själfständigt disponerat sina räntor, hon skulle anse sig ha rätt att fordra mera! Han nödgas också »för blygsels skull betyga», att hon »som en olydig dotter hafver åtskilliga gånger ställt sig emot mig»¹.

Twisterna fortsatte emellertid, och först 1691 kom en uppgörelse till stånd. Hofrätten förordnade till förlikningsmän Germund Cederhielm och Samuel Gyllenadler, och Gustaf Koskull gjorde med ledning af införskaffade »inventarier, arfsinstrumenter, jordaböcker och uppborðslängder» m. m. specificerade kalkyler öfver sina anspråk. Med sin fullkomligt oböjliga envishet lyckades han också uttrötta motståndaren så att denne slutligen föll till föga².

Den 23 juli 1691 undertecknades förlikningsinstrumentet, enligt hvilket Carl Persson förband sig att i ett för allt till Koskull utbetala 2,000 daler k:mt och dessutom lämna honom rätt till några tämligen dubiösa tillgodohafvanden, som man ännu ansåg sig kunna räkna med.

Den förut omtalade obligationen af Maurit: Posse för fru Benedictas öfverlåtelse af malmgården i Stockholm dök sålunda upp igen, trots det att Carl Persson redan lofvat annullera densamma i afräkning på svågerns utbetalningar för det Posseska sterbhuset. Gustaf Koskull fick nämligen tillgodogöra sig all Carl Perssons rätt till de tomter i Stockholm och Arboga, som i arf tillfallit fru Benedicta. Likaledes öfverlät Carl Persson till mågen den rätt till satisfaction af major Gladsten, som han fått sig tilldömd, då Helena Jacobsköld gjorde anspråk på Kuseboholm -- en fordran som enligt senare uppgift belöpte sig till 4,080 daler s:mt. Hos sin hustrus medarfvingar skulle Koskull också lagligen utsöka det som hon tilläfventyrs kunde ha att fordra på grund af arfsuppgörelsen efter modern.

Då Carl Persson naturligtvis icke hade några kontanter att lämna, fick Koskull som säkerhet för de 2,000 daler »en fullkomlig continuation och panterätt sig till försäkrad» i sätesgården Säby. Tiden för summans inbetalning fick bestämmas af Carl Persson och Beata Sparre, när dem lägligast syntes. Koskull förklarade sig nöjd med uppgörelsen, fritog Carl Persson från allt vidare tilltal för arvet efter Benedicta Posse och betygade sin tacksamhet för sin »högtärade herr svärfader, högvälborne herr Carl Persson, för den goda och faderliga omvårdnad, han alltid för sin k. dotter bevist och ännu för hennes och min rätts betraktande drager»³.

1 Skrifvelsen införd i Hanekinds dombok 1689 29/10 och i Kinda h:ds dombok 1689 23/10.

2 Koskulls kalkyler 1690 28/6 (UB, W 732 Natt o. Dag).

3 Förlikningsinstrumentet 1691 23/7 (N 2 d).

Emellertid blef sämjan icke långvarig. Under olycksåret 1692, då Carl Persson tvangs att göra cession och lämna sin egendom till banken, tyckes han ha fått vara tämligen i fred för mågen, som nöjde sig med en enkel protest, då han såg sin rätt förbigången och »illa attenderat» vid den i augusti förrättade värderingen å Säby¹. Men på våren 1693 döko ovädersmolnen ånyo upp, då Koskull trodde sig ha förnummit att någon »afhandling eller förskrifning» varit mellan Carl Persson och Beata Sparre om svärfaderns arfvegods och egendom. På förfrågan hade han ej fått veta något, och för att säkerställa sig mot alla eventualiteter vände han sig nu till rätten för att förbehålla sig sin preference i Säby. Senare trodde han sig konstatera, att den påklagade öfverenskommelsen afsåg att förläna fru Beata giftorätt i »åtskilliga förmenta aflingegods» och vissa i samband därmed stående förmåner. Emot detta inlade Koskull sin protest i en längre utredning, där han ordade om svärfaderns tre äktenskap och i detalj redogjorde för alla arfskiften efter syskonen, samtidigt med att han öfvade sin juridiska spetsfundighet med att visa det oberättigade i Carl Perssons försök att bereda den tredje hustrun några förmåner². Koskulls klagomål gjorde emellertid verkan, och Carl Persson föll ånyo till föga. Den 24 april 1694 afslutades en ny öfverenskommelse på Säby, dit Koskull rest efter ett besök i Jönköping. Carl Perssons därvid afgifna försäkring, som är ett bland de sista dokumenten af hans hand, präglas af tröttheten hos den af olyckorna tyngde, som nu lik det jagade villebrådet ansattes från alla håll och i likgiltig förtviflan lämnar ifrån sig det sista han äger. Koskulls fordran hade nu stigit till 11,961 daler s:mt, hvaremot Carl Persson »efter protester, preference, transaction, assignationer, fullmakter, jus denrmciationis och den kungl. hofrättens dom» intet hade att erinra. I summan inräknades Carl Perssons fordran hos Gladsten - således något som svärfadern aldrig uppburit, utan endast gifvit mågen rätt att utkräfv! För att kunna täcka en del af skulden öfverlät han nu åt mågen allt hvad han ägde trots det att han redan 1692 till banken öfverlämnat hela sin egendom. Det var samma gårdar, som upptagits i inventariet till banken, nämligen Säby sätesgård, Kringstorps och Ringsnäs hemman, en åker och en äng vid Wist kyrka samt tre tomter i Lönsås. Denna kvarlefva af den forna härligheten värderades till 6,333 daler IO öre 16 pgr s:mt, således en summa, som väsentligt understeg det som Koskull gjorde anspråk på. Men denne var nog ädelmodig att nöja sig med det som fanns³. Till gengäld afsade sig nu Koskull alla anspråk på Hofvetorp och

1 Koskulls protest 1692 17/8 äber. i Koskulls specification på. verificationer 1695 16/3 (UB, W 732 Natt o. Dag).

2 Hanekinds dombok 1693 16/5 och 10/10.

3 Carl Perssons skrifvelse 1694 24/4 (N 2 d).

de gårdar, som Beata, Sparre 1689 köpt vid bankuppgörelsen, och lofvade, att hon skulle äfven efter Carl Perssons frånfälle alltid blifva befriad från hans pretentioner och tilltal, »icke allenast i sj älfva godset utan ock hennes der befintlige mobilier, animalier, victualier, materialier och reda medel»¹. Då hustruns rätt sålunda garderades, frestas man att i öfverlåtelsen, som stod i strid mot det föregående beslaget af banken, också se ett försök från Carl Perssons sida att genom mågen bereda sig själf en sista räddningsplanka för att tillgodose de ännu kvarvarande resterna af själfbevarelsedriften.

Samtidigt utfärdades ytterligare ett dokument, som var betecknande för situationen, nämligen ett kontrakt om förhyrande af Säby för Carl Perssons räkning. Då ingen ordentlig bostadslägenhet ännu var uppbyggd vid Beata Sparres Hofvetorp, stod den forne godsherren praktiskt taget husvill, sedan han öfverlämnat sin hufvudgård. »Af ett godt hjerta emot sine föräldrar» tillät mågen, att Carl Persson och fru Beata fingo stanna kvar på Säby till dess Hofvetorps byggningar blefvo färdiga. Hyran fastställdes till 100 daler s:mt årligen -- hvilket ej var någon ringa summa den tiden - och Koskull förbehöll sig rätt till »några rum uti den stora träbyggningen att insätta några saker och själf att kunna vistas där, när tiden så medgifver». Men Carl Persson fick ej förglömma att han själf ej längre var gårdens herre, ty noggrant stipulerades, att den nye ägaren skulle draga försorg om all »conservation och förbättring, hvarom min högtärade herr svärfadersig utan communication med mig intet absolute åtager, utan lämnar det besväret till mig»².

Sedan Koskull sålunda förvärfvat svärfaderns öfverlåtelse, begärde han vid sommaringet 1694 lagfart på gårdarna, som nu också för första gången uppbjödos för honom³.

J sårlutade då tvisterna med fullkomlig seger för mågen. Han hade aldrig direkt försträckt Carl Persson med någonting, men likväl blef han den af kreditorerna, som förstod att bäst se sig till godo ur boet. »Äfven om Carl Persson vid sin sista uppgörelse hade intresse af att gynna mågen till förfång för öfriga kreditorer, så vittnar likväl Koskulls hela uppträdande om en sällsynt brist på sonlig vördnad och samvetsömhet. Osympatisk redan i sin småsinnade snikenhet, framstår han nästan monstruös i sin hjärtlösa likgiltighet för de svårigheter, som tryckte den brutne och af ekonomiska bekymmer förföljde svärfadern.

Emellertid fick ej heller Koskull i frid njuta den seger han vunnit, då snart krafter, som voro mäktigare än hans, framträdde med anspråk på deegendomar, han öfvertagit.

¹ Koskulls bref 1694 27/4 (N 2 d).

² Kontrakt 1694 24/4 (N 2 d).

³ Hanekinds dombok 1694 7/5.

Banken hade ju ännu kvar den inteckning i själfva Säby, som den 1689 första gången erhållit och som ytterligare bekräftats genom uppgörelsen 1692, då Carl Persson tvungits att skriftligen uppge och öfverlåta sina egendomar. Naturligtvis kunde banken icke. lugnt åse, att alltsamman helt enkelt öfvergick till en annan. Samtidigt med att Koskull fick till stånd den sista öfverenskommelsen med svärfadern, framburos bankens synpunkter inför vederbörande myndigheter, och den 26 maj 1694 resolverade landshöfding Eldstierna, att banken var före Koskull berättigad till besittningen af Säby¹.

För att ha en ombudsman på orten uppdrog banken åt Johan Nordman att 'bevaka dess intressen i Carl Perssons affärer. Nordman, som sedan gammalt var bevandrad i dessa frågor, åtog sig uppdraget och for till Säby för att göra sig underrättad om förhållandena.

Då Nordman på försommaren 1694 kom dit, var emellertid Carl Persson försvunnen. Han hade lämnat gården »alldeles öde och blottad på tjänstefolk och afvel». Nordman och herrarna i banken, som den 6 juni fingo del af rapporten, ansågo 'Carl Perssons försvinnande såsom ett tecken på att han ändtligen gifvit tappt och förlorat hoppet om att få behålla gården².

Hvart Carl Persson farit tyckes man ej ha vetat. Möjligen stod hans resa i samband med den transaktion, som hans hustru kort efteråt företog, då hon den 24 juli 1694 till öfverste Mauritz Wellingk försålde Hofvetorp och alla de gårdar, hon inköpt 1689. Hvad som föranledde henne till ett så afgörande steg, medan ännu mannen lefde, var uppenbarligen det pressande penningbehovet. Då Koskull några månader tidigare erkänt hennes äganderätt, behöfde hon ej frukta efterräkningar vid en försäljning. Köpet förmedlades af Germund Cederhielm, som träffade öfverenskommelse om köpesumman³. Kanske for Carl Persson med sin hustru efter Hofvetorps försäljning till Beata Sparres hem på Ulfåsa.

Då Carl Persson var försvunnen, fick Nordman i uppdrag att taga hand om den herrelösa gårdens skötsel, så att den ej »alldeles fick förfalla och till ödesmål komma». Det visades sig emellertid vara förenadt med stora svårigheter. Allting hade råkat i lägervall, kreatursbesättning saknades, åbyggnaderna voro i miserabelt skick, och det var nästan endast den obesådda jorden som återstod. Nordman klagar också i sina bref öfver »hvad besvär som sig infinna vid det Säbyska väsendet». För att få mera fria händer anhöll Nordman i oktober 1694 att af banken få arrendera gården, hvilket också beviljades⁴. Naturligtvis kunde detta icke ses med blida ögon af Koskull, som

1 Åberopadt i Anders Böljegrens intyg 1694 16/7 (Hanekinds h:ds handlingar, VLA).

2 Bankokommiss. protokoll 1694 6/6 (RB).

3 Köpebref 1694 24/7 (N 2d).

4 Bankokom. prot. 1694 20/7 o. 5/10 (RB); Nordman 'till Hanekinds h:dsrätt 1694 16/10 (VLA).

ansåg sig ha full äganderätt till gården. Redan på sommaren 1694 framslungade han sina protester mot bankens beslag. Då hans och bankens intressen stodo mot hvarandra, hänsköts frågan till Göta hofrätt, och den 18 december föll hofrättens utslag, som löd på att Koskulls fordringar skulle i första hand godtgöras. När hans fordringar betydligt öfverstege gårdens värde, blef han sålunda tilldömd allt som var kvar¹.

För Nordman kom detta som en öfverraskning, då han just nu var i färd med att sätta gården i drägligt skick. Hans kontraktstid såg ut att därigenom bli väsentligt förkortad, ty domen ålade banken att inom tre veckor hafva utrymt egendomen åt Koskull såsom dess rättmätige ägare.

Koskull, som under förra delen af vintem varit bortrest från orten, dels i tjänsteärenden, dels i privata angelägenheter, blef vid sin återkomst ytterst förgrymmad öfver att vid Säby vidtagits en del anstalter, som enligt hans förmenande högeligen inkräktade på hans rättigheter. Sin vana trogen vände han sig i januari 1695 till häradsrätten med sina klagomål och anförde, att han af »åtskillige så publike som private expeditioner förnimma måste, huruledes 1) vid Säby sätesgård en stor post spannmål är vorden uttagen och bortförd, 2) fiskeri idkadt och egenvilligt handteradt, 3) torparne tvungne att köra ved till Linköping och 4) fodret förnödt på stalloxar». Då han ansåg att egendomens värde därigenom blifvit nedsatt, yrkade han godtgörelse af banken, som företagit sig dessa egenmäktiga åtgärder².

Det tyckes som om Koskull någon tid också uppehållit sig vid Säby, medan gården var i hans ägo. Några af hans skrivelser från denna tid äro nämligen därstädes daterade.

Lång blef emellertid icke Koskulls saga som herre till Säby. Så fort Nordman erhållit kännedom om hofrättens utslag, hade han skyndat att underrätta banken. Julhelgen kom nu emellan, så att några åtgärder icke kunde vidtagas förrän på det nya året. Den 7 januari 1695 behandlades hans andragande hos bankokommissarierna, som beslöto att hos Kungl. Maj:t öfverklaga hofrättens utslag. Redan efter två dagar var den underdåniga inlagan klar, och den 26 februari blef målet slutbehandladt. Kungl. Maj:t kunde icke finna någon anledning att bevilja Koskull preference framför de andra fordringsägarna och kullkastade därför hofrättens utslag, samt förklarade banken vara rättmätig ägare af Säby³.

Därmed var Koskull för tillfället förskjuten från Säby, men tvisten var därmed icke afslutad.

1 Handlingar åber. i Koskulls specification 1695 16/3 (UB, W 732).

2 Bref 1695 22/1 infördt i Hanekinds dombok 1695 18/2.

3 Bankokommiss. prot. 1695 7/1 o. 4/3.

SLUTET OCH SLUTUPPGÖRELSENA

När detta inträffade, var Carl Persson redan ur tiden. Hvar han vistades de sista månaderna af sitt lif är ej bekant. Ej heller vet man hvar han dog eller när han dog. På sommaren 1694 var han bortfaren från Säby. Ännu i november var han i lifvet, men i januari 1695, då banken korresponderade om hans inte-ckningar, var han död. Enligt senare uppgift af släktingarna skall han ha dött år 1695. Hvarken i Wist eller i någon annan granskad kyrkobok omtalas dödsfallet¹. Den man, som olyckorna så djupt tyngde under de sista lefnads-åren, då allt störtade samman omkring honom, fick också i flera år vänta på den sista vilan. Äfven efter döden gjorde sig nöden påmint. Tydligen hade Carl Persson själf räknat på en ståndsmissig begrafning i Linköpings domkyrka, dit också liket fördes i början på år 1696, sedan Beata Sparre redan på sommaren 1695 hos landshöfdingen anhållit att få uppskjuta begrafningen². Kanske var det de pågående processerna, men kanske också bristen på kontanter, som tillbakahöll arfvingarna, och länge vägdes sedermera möjligheterna under korrespondens med kyrkans män.

I juni 1696 skref Johan Reuter till biskop Spegel och beklagade sig öfver att svärfaderns lik ännu »uti Linköpings domkyrka såsom allom till ett spektakel obegravvet står». Då fru Beata Sparre just då låg mycket sjuk i Jönköping och det troddes, att hon aldrig kunde komma sig mer, ansåg Reuter bäst att liket utan stora ceremonier komme till sitt hvilorum³.

Emellertid dröjde det ännu flera månader innan det blef allvar af dessa planer. I början på nyåret 1697 skref fru Beata själf till biskopen -- hon vistades då. på fädernegården Ulfåsa _ och meddelade att begrafningen nu ändtligen måste försiggå. »med minsta bekostnad och besvär». Gustaf Koskull hade anmodats att med biskopen öfverlägga, på hvad sätt den »förrättas kan, endera i Linköpings domkyrka, där min salige herres andra fru, grefvinnan Catharina Oxenstierna begrafven är, efter min salig herres åstundan där att blifva nedsatt, eller om man med mindre omkostnad skulle föra det saliga

1 Bankokommiss. prot. 1694 27/11 antyder ej, att han var död, men däremot kallas han i protokollet 1695 17/1 »sa. lig» Carl Persson. Bref 1722 20/11 säger, att han lefde »intill år 1695» (Vik). - I Ihrfors' utdrag ur de flesta af Östergötlands kyrkoböcker (Vitt. Ak.) finnes i hvarje häradband register öfver adliga personer, med hänvisning till död- och begrafningslängder, men i intet af dessa register finnes Carl Perssons namn.

2 Bref 1695 26/8 (Link. länsstyr. VLA).

3 Bref 1696 2/6 jämte följande 1697 8/1 o. 27/1 (Link. Domk. E. IV, n:r 315).

liket till Wist, där hans första hustru, fru Benedicta Posse, ligger begravnen». Den 27 januari skref Koskull till konsistoriet och bestämde definitivt, huru med liket förfaras skulle. Något »oförmodeligt hinder hade kommit emellan» för en högtidligare begrafning, och det begärdes nu, att liket skulle »i stillhet få föras till sitt lägerställe i Wist kyrka», och att man för den tid, det stått i Linköping, skulle »för medellöshets skull» endast få betala 15 daler samt förutom ersättning till dödgäfvare och klockare. Biskopen blef också ombedd att beordra kyrkoherden i Wist, att »han vid likets ankomst detsamma i sådan stillhet, som här nu sökes, utan vidare expenser begrafver och till jorden bestadgar, dock emot en efter tidsens lägenhet åtnjutande recompense». Det »oförmodelige» stod antagligen i samband med de åtgärder, som vid denna tid vidtogos för att drifva Beata Sparre bort' från Djursberg och som resulterade i en »utrymning» af husen, hvarom mera nedan.

Någon tid därefter, i februari 1697, har förmodligen begrafningen försiggått utan den sedvanliga ståten, vare sig nu biskopen efterkom Koskulls önskan och lät den döde till Wist återföras, eller någon enkel ceremoni band stoftet vid jorden i Linköpings domkyrka. Hvarken i Wist eller Linköpings kyrkoarkiv finnes någon anteckning om begrafningen. Sturefors grafkapell i Linköping, där Catharina Oxenstierna fick sin hvilostad, har, att döma af senare förteckningar, icke förvarat hans kista, och ej heller i Säby grafkapell under Wist kyrka, där ännu Benedicta Posses kista är konserverad, har man påträffat något minnesmärke, som bär Carl Perssons namn. Ingen har haft anledning att vittna om den smygande akten, som efter två års parlamentering och upprepade förslingar på de milslånga vägarna äntligen satte inseglet på ett lyktadt lif.

Så bröts då traditionen från gångna släktled och sambandet med stolta minnen, då den en gång rike mannen som en vilsekommen fördes till den sista hvilan. Det var mycket, som han brutit, då han ej förstått att hålla uppe glansen från fäderna, utan ohjälpligt förstört sin familjs välbefinnande och dragit ner sin egen person. Också den gård, som han bebott, med anor från den mäktige Bo Jonsson och från de verksamma fosterlandsvännerna af hans egen släkt, hade genom honom blifvit lidande, då den förts mot vanrykte och förfall. Det minne Carl Persson lämnade efter sig var därför ej det bästa. Att fullt bedöma hans person nu efter århundraden är ej så lätt, då det blott är vissa sidor af hans lif, som lämnat spår efter sig i bevarade akter. Så mycket är dock klart, att han ej var begåfvad med de märkliga egenskaper, som känneteckna store män. Att stå upprätt under de tunga och ödesdigra förhållanden, som präglade tiden, skulle ha kräft utomordentliga krafter, men sådana besatt han ej. Några bestående resultat af hans verksamhet ha ej heller kunnat skönjas

hvarken vid hans gårdar eller annorstädes i bygden. Han var nog en genomsnittlig herremanstyp, med samtidens karaktärsdrag på godt och ondt och med släktdragen utformade i ett häftigt lynne och ett själfsäkert sinne. Förvisso var det dock rätt hafveriet mera än stridslystnaden, som ledde honom till de ändlösa tvisterna, ty då han ej själf blef angripen, var han snarast en fridens man - en god son och en värderad make. Med moder och syskon förekommo inga slitningar, och i de svåraste åren var hustrun den enda, som troget stod vid hans sida. Hjärtats gifmildhet låg också alldeles säkert bakom hans lättsinniga slöseri. Öfverhufvudtaget tycker man sig skönja något sorglöst öfver hans väsen åtminstone i mannakraftens år, men med olyckorna och motgångarna bröts nog äfven lifsmodet. Mycket tyder på att dessa egenskaper voro förenade med en representativ förmåga, som säkerligen gjorde sig förträffligt, då han ännu var belyst af sin lyckas sol. Den en gång käcke kavalleristen var ännu i ålderns dagar en charmör, som bättre än den beräknande svågern förstod att tjusa sina närmaste. Äfven den tragiska gestalten höll sig tillräckligt upprätt för att inför sena tidens iakttagare väcka medkänsla. Att efter Carl Perssons död uppklara den trassliga härfva, som tillskapats genom hans vidlyftiga transaktioner, var ingen lätt sak. Kreditorerna voro många, rättsanspråken lågo i flera fall oklara, och de som innehade delar af hans forna egendomar tvistade sinsemellan om arfslotter, köpeaftal, reduktionsgravationer och uppgörelser af allehanda slag. Det drog också om många år, innan allt blef utredt, och ännu upp i det följande århundradet lågo inför domstolarna tvistemål om rättsanspråk, som stodo i samband med Carl Perssons affärsförbindelser. Den oreda, i hvilken han bragt sin ekonomi, visade sina efterverkningar långt efter hans död.

Närmast voro naturligtvis arfvingarna berörda af stridigheterna. Utom änkan Beata Sparre var det tre söner och tre döttrar, som stodo sörjande kring Carl Perssons bår. Genom hans förvållande hade familjen gått förlustig det sammanhållande band, som släktgården utgjort för de äldre generationerna, och i arf hade de icke fått mera än det som en alltigenom gäldbunden kan lämna. Men de som voro mest påstridiga hade ju alltid anspråk att komma med, och dem försummade de ej heller att frambära.

Beata Sparre, som stått Carl Persson närmast och delat ansvaret för hans verk, hade också att bära den tyngsta bördan vid slutuppgörelserna. Flera mål lågo vid tinget, och den egendom, hon lyckats rädda, kunde ej utan ansträngningar garderas.

På hösten 1694 hade Catharina Lovisin, Johan Gripenwalds änka, riktat svåra anklagelser mot fru Beata i samband med en påminnelse om mannens fordringar från tiden för Hofvetorpsköpet. Fru Beata

skulle »våldsammeligen ha förhållit» fru Catharinas vagn vid Säby och den sedan låtit sönderköra samt med hugg och slag trakterat hennes utskickade. Dessutom hade hon begått våld på några hölador och olofligen lagt sig till med en höskörd, som borde varit fru Catharina förbehållen. Då Carl Persson tidigare var citerad för samma sak, hade fru Beata hänvisat på honom »emedan han är ännu i lifvet så länge Gud behagar». Efter några månader var han emellertid död, och fru Beata måste nu själf svara inför tinget, hvarvid fiskalen bl. a. framhöll, att hon låtit inköra det omtalade höet på själfva nyårsdagen¹. Oaktadt fru Beata 1694 sålt Hofvetorp till Mauritz Wellingk, dröjde det dock några år innan hon helt och hållet drog sig bort från denna gård, med hvilken hon hade minnen från sitt äktenskap förbundna. Hon gjorde det icke förrän efter en tvist med gårdens nye ägare - ty ej heller denna uppgörelse blef afvecklade utan efterspel. Vid köpet hade Wellingk fått inlösa bankens in-teckning på 2,000 rdr och dessutom lämna säljaren afbetalning på köpesumman, som utgjorde 27,000 daler k:mt, alltså mindre än Beata själf gifvit. Emellertid synes Germund Cederhielm, som omhänderhade transaktionen, ha innehållit delar af köpeskillingen. Med detta ville fru Beata icke låta sig nöja, isynnerhet som hon äfven gjorde anspråk på »en äreskänk» af 500 rdr, som Cederhielm vid köpets afslutande utlofvat. Hon vägrade därför att frånträda gården, och saken gick till process. Då frågan var före vid häradstinget 1695, trädde Cederhielm tillbaka som domhafvande, eftersom saken honom »icke ringa toucherar». Wellingks talan fördes af Claes Elg, men äfven Cederhielm hade att försvara sig mot fru Beatas beskyllningar. Han ansåg det otroligt, att han skulle ha lofvat någon »discretion uppå detta köp, som intet var så mycket värdt, och som hon själf, men aldrig han begärt eller efterstått». I öfrigt hade han ansett sig befogad låta en del af hennes fordran inestå såsom säkerhet för »arrest och åtskillige gravatiöner». Då hon icke velat lämna annan caution, hade han nödgats »största delen af hennes fordran, utom det hon och banken tillförene undfått, hos befallningsman Berg deponera att hon intet må säga det han henne något förhåller». Cederhielm var äfven beskylld för att ha visat hårdhet och olämpligt uppträdande mot gårdens folk, men han skaffade sig vederbörliga intyg, att så ej var förhållandet². Äfven Reuter ansåg sig vid tinget ha skäl att framställa kraf på Hofvetorp på grund af sina arfsrättigheter i Carl Perssons sterbhus, men dessa kraf tillbakavisades af rätten.

1 Catharinas och Beatas inlagor till häradsrätten 1694 16/10 samt odat. (VLA); Hanekinds dombok 1695 18/2. Flera handlingar i tvisten 1694-1701 (B 280).

2 Uppgifter mestadels ur Hanekinds dombok 1695 19/2, 20/6 o. 21/6. Se äfven handl. i Linköpings länsstyr. arkiv 1695 27/7, 26/8, 27/B o. 4/11(VLA). Besiktningsinstrument rör. Hofvetorp 1695 6/12 (Bjärke-Säby arkiv).

Fru Beata tyckes äfven ha begärt att direkt få återköpa gårdarna, men då hon icke hade »de reda penningar att restituera, som hon då själf funnit sig skyldig till», fick frågan därom förfalla. I stället fortsattes nu tvisten inför nya instanser, då både landshöfdingeämbetet, hofrätten och Kungl. Maj:t besvärades med inlagor från båda parterna. Cederhielm protesterade på det kraftigaste mot de kraf, som fru Beata »i giruger begärelse» framställt, medan hon å sin sida hänvisade på Cederhielms skefva ställning såsom samtidigt domhafvande och part, och anhöll att Kungl. Maj:t själf ville upptaga saken och icke tillåta att den »drages till instantierne der att ruinera och fördärfva mig fattiga enka och mitt lilla späda barn». Cederhielm sökte äfven råd af sin broder Josias, den sedermera bekante statsmannen, som lofvade att flitigt »vigilera» hos höga vederbörande för att stäfja »den ostyriga människans galenskap». Efter att landshöfdingeämbetet haft frågan under utredning 1696 läto emellertid både Kungl. Maj:t och Göta hofrätt bero vid de verkställda förrätningarna, som i sak underkände fru Beatas besvär¹.

Slutligt afgjord blef tvisten icke förrän den 30 december 1698, då förlikning ingicks mellan Beata Sparre och Cederhielm, som nu äfven formellt var gårdarnas ägare. Båda förbundo sig att hålla alla de gjorda transaktionerna »nu samt i tillkommande tider på bägge sidor uti högsta kraft och odisputerlige». Följande år blef förlikningen af Kungl. Maj:t stadfäst, men ännu några år tvistades om inbetalningen, hvarvid också bankens och Catharina Lovisins fordringar inblandades². Detta var det sista försöket Beata Sparre gjorde att få behålla någon af sin mans forna egendomar. Tydlig var hon en praktiskt begåfvad kvinna med blick för det affärsrättliga - af en typ, som ej var ovanlig i de högre klasserna vid denna tid. Samtidigt var hon en kraftnatur, som icke skrädde hvarken ord eller åthäfvor, när hon ville drifva sina önskningar igenom. Det var därför ej underligt, att hon sågs med oblida ögon af Carl Perssons viljestarka dotter Christina. Intet medel tyckes hon ha lämnat oförsökt för att hålla ställningen uppe. Men hon kom för sent in i Carl Perssons släkt. Grunden var redan alltför underminerad för att något skulle kunna räddas. Så fick hon då vandra samma tunga väg som mannen. Då hon icke frivilligt ville slita det sista bandet, som höll henne fäst vid de sekelgamla släktdomänerna, måste myndigheterna anlitas för en vräkning. Den 17 februari 1697, således före den slutliga förlikningen,

1 Kungl. Maj:ts bref 1696 4/4 och Beata Sparres bref 1696 30/4, 21/5; Cederhielms förklaring i bref 1696 pres. 8/6, där flera äldre handlingar åberopas och där Kungl. Maj:ts resolution 1696 18/7 är åtecknad; Göta Hofrätts resolution 1696 28/7 (N 2 d). Josias bref 1696 26/2, 8/4, 26/9, 3/10, 1697 28/4 (UB, F 153). Jfr äfven 1697 28/4, där Josias synes frukta reduktionsåtgärder.

2 Uppgörelse 1698 30/12 och Kungl. Maj:ts resol. 1699 11/10, anförda i Ced. fört. (S 103). Flera handlingar i tvisten 1694-1761 (B 280).

inventerades af länsman och nämndemän Beata Sparres möbler och husgerådssaker vid Djursberg för att öfverste Wellingk verkligen skulle få njuta sin rätt till godo »att honom lämnas fritt och oturberat inrymme uti husen». Inventarierna levererades till Sven Månsson i Långenäs, som skulle afföra dem till Ulfåsa¹. Säkerligen dröjde det ej många dagar, innan de gamla sakerna fraktades fram längs de dåliga vägarna - och så gick till en annan bygd den sista foran med de sista resterna af det som samlats under generationer. Bland föremålen, som stått instufvade i en skräpkammare vid Djursberg, märktes också »herr Carl Perssons konterfej», som sålunda fick göra den sista resan från det gamla hemmet, ungefär samtidigt med att mannens stoft i tysthet fördes till grafvens ro. Beata Sparre lefde sedermera som änka i flera år och afled först år 1708².

På Ulfåsa hos modern bodde också fru Beatas enda barn med Carl Persson, dottern Catharina Ebba, som vid faderns frånfälle var 5 år. Hon blef gift 1715 med Eric Germund Cederhielm, hvars far då innehade både Säby och Hofvetorp. Om hon också vid sin död 1764 icke hunnit tillträda faderns forna gård, som öfvergått till hennes svärmöder Anna Maria Lewenhaupt, så kom hon likväl att förmedla släktsambandet vid gårdens traditioner, i det att hennes son och sonson blefvo ägare af den egendom, som hennes fader bragt ur slakten. Hon fick också, såsom senare skall visas, efter mångåriga tvister med Liewens arfvingar en ringa compensation för de kraf, hennes fader framställt mot Beata Leijonhufvuds sterbhus. Carl Perssons söner tyckas ej ha gjort något kraftigare ingripande vid utredningen af affärerna efter hans död. Af de öfverlevande voro två från första och en från andra äktenskapet. Båda de fullvuxna sönerna voro militärer.

Gustaf Carlsson, som efter brodern Abraham fick öfvertaga den Posseska sätesgården Berg, blef slutligen major vid Västmanlands tremännings regemente och afled 1704 i Kurland, där han deltog i Carl XII:s krig. År 1698 gifte han sig med Margareta Patkull. Släktgrenen utdog 1799 med hans sonson Johan Carl.

Den andre sonen i första giftet, Axel Carlsson, öfvertog Snösbäck och en del andra gårdar. Från krigstjänsten erhöll han afsked 1704 och lefde sedan som jordbrukare till 1736. Han var gift tre gånger, och från honom härstammar den ännu lefvande grenen af slakten Natt och Dag, som ända till år 1833 innehade Snösbäck. Denna gård var sålunda den enda af Carl Perssons många sätesgårdar, som blef en varaktig släkteegendom.

1 Inventarium 1697 17/2 (N 2 d) åberopande landshöfd. resolutioner 1696 11/2 o. 26/5.

2 Enligt uppgift i ett bref af 1727 1/2 i processen om arfvet efter Beata Leijonhufvud (Vik) skall hon ha dött strax innan en häradshöfding Halpap utsågs till förmyndare för dottern, hvilket skedde i maj 1708.

Carl Perssons son i andra giftet, Johan Gabriel, som vid faderns död blott var II år, afled redan 1698 vid vistelse i England, enligt hvad å flera ställen uppgifves¹. Han skall också enligt samma källor ha blifvit begrafven i England på bekostnad af grefve Carl Bonde. Emellertid tyda andra omständigheter på att han jordats i Wist kyrka. En trasig sorgfana, som vid inventering af kyrkans klenoder fanns år 1829, bar märken efter namnet » .. brie .. Carlsson, herre till Säby», hvilket onekligen tyckes syfta på honom. Enligt uppgift å fanan skall vederbörande ha blifvit begrafven i kyrkan². Om man räknar med en felläsning af fragmentet, kan man dock äfven gissa på Abraham Carlsson, hvilken visserligen bodde i Dalsland, men kan ha blifvit begrafven i Wist. Den mystik, som genom de motsägande uppgifterna omsluter Johan Gabriels sista färd, är i hvarje fall ett anmärkningsvärdt moment i dramats slutakt. Endast som en skuggestalt skymtar den siste nominelle herren till Säby af släkten Natt och Dag - utslungad som en lekboll i frändernas tvister och själf för ung att förstå innebörden i kampen.

Mest påstridiga i sina anspråk voro efter Carl Perssons död hans båda döttrar i första giftet Sofia och Christina, hvilkas talan fördes af deras män Johan Reuter och Gustaf Koskull. Deras åtgöranden stå i det närmaste samband med de anstalter, som från bankens och öfriga kreditors sida vidtogos för att bringa reda i affärerna och upplara frågan om äganderätten till Säby, och som i viss mån bilda slutkapitlet i Carl Perssons historia.

Då banken i februari 1695 fick sig tilldömd Säby med de gårdar, som ännu lågo därunder, kom Nordman att kvarstå såsom gårdens arrendator. Den skörd han lyckades inbärga från sitt arrende föregående år blef emellertid ytterst obetydlig på grund af det synnerligen dåliga och regniga vädret, som öfverallt i landet åstadkom missväxt. Med den dåliga behållningen af hans förvaltning kunde banken endast afskrifva 90 daler s:mt på sina fordringar i egendomen³. Emellertid uppträdde nu - i maj 1695, således några månader efter Carl Perssons död - vid sidan om Koskull och banken en tredje pretendent med anhållan om dispositionsrätt öfver Säby, nämligen Johan Reuter. Samtidigt med att han ängslades för sitt eget ansvar, tyckes han också ha velat medverka till ett hedersamt upplärande af skulderna efter svärfadern. Han var ju sedan gammalt i borgen för Carl Perssons lån i banken, och förmodligen ville han rädda så mycket som möjligt af familjens anseende genom att bringa klarhet i affärerna. I sin sträfvan att hjälpa familjen stod Reuter sålunda

1 Bl. a. i Göta hofrätts dom 1712 9/7. Jfr Liewens bref 1698 28/8 (Vik, vol. 122).

2 Förteckningen af 1829, se not 3, sid. 157.

3 Bankokommis. prot. 1695 23/5 (RB); Hanekinds dombok 1695 20/6, 8/10.

som en kontrast mot Koskull, hvilken in i det sista pressade svärfadern för att tillgodose sina egna intressen. Banken framställde naturligtvis yrkande om att Carl Perssons arvingar skulle ikläda sig den kvarstående skulden, och särskildt var man angelägen om att Beata Sparre skulle afstå något af de medel hon föregående år uppburit vid försäljningen till Mauritz Wellingk¹. Synnerligen viktigt för intressenterna var naturligtvis att få reda i frågan om den olycksbringande borgen, som Carl Persson iklädt sig för Nils Lilliehööks lån. Vid Lilliehööks död hade man gjort Carl Persson ensam ansvarig för lånet utan att utkräva något af sterbhuset. Reuter anhöll nu på våren 1695, att banken ville i Lilliehööks sterbhus söka godtgörelse i den utsträckning detta var möjligt samt äfven söka att få något ur sterbhuset efter Carl Perssons bror Gustaf - hvilken aflidit 1694 - _ då nämligen äfven denne varit Borgensman². Landshöfdingen anmodades undersöka, om det möjligen finnes några tillgångar hos vederbörande. Emellertid tyckes utbytet häraf ha varit klen, ty banken sökte sedermera kräva Reuter för den Lilliehöökska skulden, hvaremot denne dock protesterade³. Då Reuter infann sig vid Säby, var det hans afsikt att omhändertaga gården för att af dess afkastning få bidrag till skuldens gäldande. Efter medgifvande från banken vidtog han också på hösten 1695 anstalter för att iståndsätta jordbruket. Såsom allt låg vanskött, var det emellertid ingen lätt sak. Med »mycket besvär och omkostnad» lyckades han verkligen anskaffa utsäde, både råg och hvete. Men förhållandena voro ogynnsamma, otjänlig väderlek tillstötte, och det blef honom icke möjligt att skaffa de inkomster han påräknat. Redan 1696 drog sig därför Reuter tillbaka från försöket⁴. Bankens ombudsman Nordman behöll sedermera arrendet några år. Ej heller han skördade där några rikedomar. Banken ville ej ställa medel till hans förfogande för att iståndsätta gården, och efter några år med stormig väderlek, som ytterligare fördärfvade de redan medfarna byggnaderna, lämnade han arrendet 1698. Äfven hans efterträdare i arrendet, jägmästaren Gustaf Berckman, hade anledning att beklaga sig öfver gårdens förfall. Han tyckes också ha riktat anklagelser mot Johan Nordman för ett mindre lämpligt handhafvande af arrendet? Några kraftigare åtgärder för gårdens uppryckning vidtogos emellertid ej förrän den kom till en ägare, som i högre grad än banken eller dess utskickade kunde af personligt intresse ägna omsorg åt gården.

¹ Bankokommiss. prot. 1695 26/3, 11/4 (RB).

² Bankokommiss. prot. 1695 9/5, 3/6 (RB).

³ Bankokommiss. prot. 1695 17/11 (RB).

⁴ Bankokommiss. prot. 1695 31/8, 10/10 (RB). Hanekinds dombok 1697 14/1 (VLA)

⁵ Bankokommiss. Prot 1698 1/7, 16/11 (RB).

Den mannen blef Germund Cederhielm, densamme som vid flera tillfällen medverkat vid utredningen af Carl Perssons transaktioner, och skedde öfverlåtelsen till honom i samband med häfdandet af den rätt, som kronan hade i Carl Perssons egendom.

Då Säby 1692 blef åt banken upplåtet, gjordes detta med uttryckligt förbehåll af att »Kungl. Maj:t bättre och större rätt uti all händelse förvaras». Därmed syftades på de reduktionsutredningar, som kunde komma att ålägga Carl Persson återbetalning af räntor till kronan. Något år efteråt, då Lars Eldstiema blifvit landshöfding i Östergötland, framställde kronans ombudsman det här ofvan omtalade yrkandet, att QI daler s:mts ränta af Carl Perssons egendom skulle för bortmistade räntor indragas till kronan. Trots bankens protester ansåg landshöfdingen, att ersättningen skulle tagas ur de till

40. Riksbankens sigill.

Bref 1686 17/12. RA, Banken till K. M:t

banken öfverlåtna egendomarna, och 1698 ålades kronofogden att för sådant ändamål först disponera räntorna af skattehemmanet Ringsnäs och ängen Bjärkan, och därefter, i den mån det behöfdes, »utvittra» det öfriga i sätesgården Säby. Följande år föreslog Germund Cederhielm, som då redan var ägare af Hofvetorp, att få tillbyta sig räntan af Säby mot några andra frälsehemman i Östergötland, och blef detta också af Kungl. Maj:t medgifvet¹.

På grund af förnyade klagomål från banken blef detta emellertid ej den slutliga lösningen af frågan. Kungl. Maj:t biföll nämligen den 13 augusti 1700 bankens begäran att få behålla Säby. I stället uttogs den ränta, som kronan hade att fordra, ur det Lilliehöökiska sterbhuset, för hvars skulder till banken Säby beslagtagits. Sterbhuset hade nämligen hos kronan till godo en »öfverränta», som uppstått vid indragning af några Lilliehööks gods i Södermanland, och blef denna nu afkortad såsom ersättning för de räntor, som skulle från Carl

1 Landshöfdingens bref 1699 24/10 (N 2 d). Jfr Red.kom. bref 1700 6/10 (KA).

Perssons egendomar till kronan indragas¹. Så uppklarades då ändtligen den Lilliehöökiska borgen, som åstadkommit så mycket bekymmer. Följande år, den 13 juli 1701, sålde banken till Germund Cederhielm allt hvad den ägde af Carl Perssons gamla komplex, nämligen Säby med alla dess tillhörigheter, ängen Bjärkan, hemmanet Kringstorp och hemmanet Ringsnäs för en summa af 6,603 daler s:mt².

Därmed var bankens roll såsom ägare af Säby utspelad. I närmare nio år hade det stora penninginstitutet haft Bo Jonssons gamla gård i sina händer, om också dess besittningsrätt ej varit obestridd. Någon lysande tid hade det ej varit för gården - och än mindre för banken, som förvisso hade mera bekymmer än glädje af det provisorium, som äganderätten innebar.

Med Säbys försäljning var emellertid banken ännu ej befriad från de besvärligheter, som föranleddes af Carl Perssons affärstransaktioner. De båda mågarna ansågo sig nämligen ha anledning fortsätta kampen. Under en följd af år gjorde både Reuter och Koskull anspråk gällande. Om den förre nöjde sig med skrifverier och protester, så vidtog däremot den senare åtgärder för att mera påtagligt häfda sin rätt. Koskull slog sig helt enkelt ned på Säby och disponerade de rum i träbyggnaden, som han 1694 förbehållit sig, då han uthyrde hufvudbyggnaden till Carl Persson. Äfven efter Cederhielms tillträde höll han sig kvar, med den påföljd att denne nödgades anlita myndigheterna för att få honom vräkt. Då han icke ville lämna från sig nycklarna, måste rummen »executive» öppnas. Först i december 1703 blef öfverste Koskull »genom vederbörande herr landshöfdingens adsistence uthäfvnen» från Säby och lagman Cederhielm »i samma rum inrymder». Den arme mannen hade också bekymmer af den transporterade fordringen hos Gladsten, som han förgäfves sökte utfå³.

Med vräkningen var dock tvisten icke slut. Den process Koskull ända sedan Carl Perssons död fört med banken om rätten till Säby fortsattes ännu i flera år, och ej ens med Svea hofrätts dom den 4 juli 1706 var den definitivt afförd⁴. Då Gustaf Koskull afled den 30 september 1707, sökte hans änka att inför Kungl. Maj:t häfda de rättigheter, för hvilka hennes man så länge och oförtrutet kämpat, men någon ändring i förhållandena lyckades hon ej åstadkomma. Christina Carlsdotter lefde flera år efter mannen och afled å Odensfors först 1717 den 31 januari, sedan hon några veckor förut uppättat sitt testamente. Af allt att döma var hon en maktlysten och oförvägen kvinna, som inspirerade mannen till den envisa kampen. Den familjelycka, hon ej unnade fadern, tyckes också ha blifvit henne

1 Kungl. bref 1700 13/8 (N 2 d). Jfr Mårten Lilliehööks bref 1702 16/5 (N 2d).

2 Brefvet infördt i Bankens skrifvelse till Lejonadler 1702 15/8 (N :d).

3 Cederhielms förslag till sluträkning 1704 21/4 (N 2 d). Tvisten med Gladsten se B 280. Dom 1706 4/7 (N 2 d).

själf undandragen - i händelsernas underbara sammanhang. Af sina egna fick hon nämligen erfara sarnma påstridighet, som hon ådagalagt gentemot sin far. _ Det enda af hennes barn som öfverlefdde henne, dottern Charlotta Benedicta, nödgades hon förklara arflös »i anseende till dess lösaktiga lefverne och olydige förhållande». Sedan den trotsiga sig först »af en gemen person Nils Holm besofva låtit» hade hon efter dennes död sammanflyttat med en gemen ofrälseman Cornelius Wetterström. Från ett säteri, som hon af modern innehaft, skulle hon nu enligt testamentet vråkas och hela arvet tillfalla Christinas syskon.

Den 18 mars 1717 förrättades arfskiftet å Odensfors, och blefvo därvid flera af Carl Perssons forna gårdar fördelade. Familjen representerades af Axel Carlsson och Catharina Ebba Carlsdotter samt af Gustaf Carlssons och Sofia Reuters barn¹.

Carl Perssons äldsta dotter Sofia hade aflidit några år före systemen. Hennes man Johan Reuter blef en tid efter hennes död omgift med Eriana Körning, och förrättades i samband därmed arfsfördelning mellan de efterlevande barnen i det första äktenskapet, nämligen två söner och tre gifta döttrar². Fadern lefde sedermera till 1721 och bodde på sin fädernegård Ekhult i Björsäter socken. Johan Reuter och Sofia Carlsdotter ha hugfäst sitt minne i Björsäters kyrka, då de 1709 till kyrkan skänkte den ännu kvarstående predikstolen.

10

GÅRDSFÖRVALTNING OCH LEFNADSFÖRHÅLLANDEN

Från Carl Perssons tid har man endast ofullständiga uppgifter om förvaltningen af Säby och därunder liggande gårdar. De längder öfver hans egendomar, som till vår tid äro bevarade, belysa förhållandena endast från vissa sidor, upprättade som de äro för särskilda syften under enstaka år. De offentliga jordaböckerna bilda visserligen vid denna tid sammanhängande serier, som gifva bättre tillfälle att iakttaga den gradvisa utvecklingen, liksom ju också reduktionsmyndigheternas utredningar äro ägnade att lämna material för de särskilda gårdarnas historia. Men båda dessa slag af källor begränsa sig till de kamerala förhållandena och lämna blott sporadiska antydningar om förvaltningen.

1 Testamente 1717 7/1 (Göta). Arfskifte 1717 18/3 (UB, X 255 ab).

2 Uppgörelse med barnen 1715 2/7, åberopande arfskifte i april s. å. (Göta). Antagligen hade fru Sofia dött 1714. '

Det mest beaktansvärda material, som vid denna tid tillkommit, är kartorna, som nu börja upprättas till ledning vid vissa förrättningar. Den äldsta kartan öfver Säby är af år 1685, utarbetad af Sam. Melander¹. Under senare delen af 1690-talet, således efter Carl Perssons tid, hafva flera utgårdar kartlagts af landtmätaren Nils Lundberg, som var gift med en dotter till Carl Perssons förut omtalade sekreterare Olof Lyhnman och under flera år bosatt å Ringsnäs². Ungefär samtidigt hafva också för bankens räkning värderingar verkställt af de gårdar, som lågo under bankens värjo. Naturligtvis ha också de många tvister ochprocesser, som vid denna tid förekommo, föranledt skrivelser, som lämna värdefulla upplysningar.

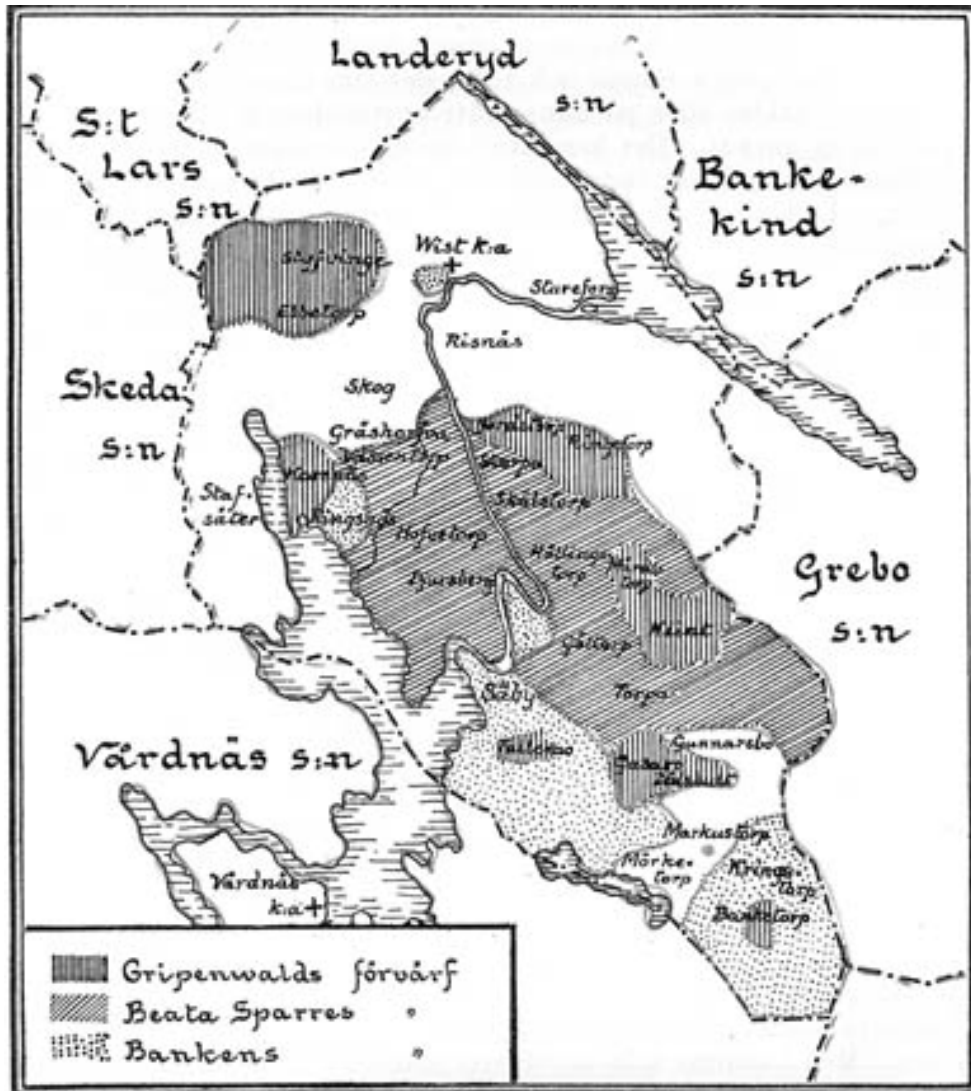
Då Carl Persson tillträdde Säby 1661, emottog han tydligen alla de gårdar och lägenheter i Wist, som finnas upptagna i Sofia Stenbocks förut citerade jordabok, med undantag af Klint, som dock kort efteråt kom i hans händer. Under en lång följd af år hafva samma gårdar också stannat i Carl Perssons ägo, samtidigt med att han utvidgat komplexet genom att förvärfva ytterligare egendomar i Wist socken. Liksom det är svårt att med ledning af det befintliga materialet följa förändringarna i komplexets omfattning, så saknas också material för att fullständigt bedöma torpens antal vid olika tider. Formen för brukningen skiftade efter omständigheterna, så att ett hemman eller del däraf vid ena tillfället kunde räknas bland »gårdar», under det att detsamma vid ett annat tillfälle betraktades som »torp»». Den sistnämnda beteckningen tyckes i regel ha användts för de till handverkare, tjänstefolk eller dagsverkare upplåtta ställena, vare sig de voro i mantal satta eller icke.

I de strödda gårdslängder, som förekomma, återfinnas regelbundet de stora gårdar, som bilda kärnan i komplexet. Under rå och rör lågo Torpa 4 hemman, Götörp 1, I-Iållingstorp 1 och Skälstorp 1 hemman. Utanför rå och rör lågo Hofvetorp, som stundom räknades till 5, stundom till 6 hemman, Vässentorp 1 1/2, Karsnäs I, Ringsnäs I, Styfvinge 2 och Klint 1/4 eller 1/2 hemman. Nyttillkomna under Carl Perssons tid voro Kringstorp 1 och Banketorp 1/4 hemman samt eventuellt ett hemman i Skog, hvilket dock ej omtalas i förteckningarna. Stundom bland gårdarna, stundom bland torpen räknades Jordstorp 1, Ringetorp 1/2, Mårdstorp 1/2, Fallemo 1/2 Gasarp 1/2, Dalshult 1/2, Bäck 1/4, och Ebbetorp 1/4, hemman.

I öfrigt nämnas vid olika tider följande oskattlagda torp: Hjortkälla, Borsebo, Styfvingetorp och Skogen i den norrut afskilda delen af komplexet; Barksved, Pinnerum, Åkroken, Hästemo, Löfsveden och Spjuthem nordost om Stångån; Häradsveden, Tjugmålen och Lilla

1 Orig. i Landtmäteristyrelsen, tryckt sid. 373. Af denna liksom alla nedan återopade kartor finnas copior a Bjärka-Säby.

2 Hanekinds dombok 1695 19/2 o. 20/6 § 19.

41. Säbykomplexet och dess upplösning.
Karta upprättad 1924.

Tjugmälen borta, i Torpaskogen, vid denna tid räknade till Grebo socken; Landamäre, Klemetstorp eller Dikaretorpet, Kockhemmet, Gamla och Nya Knektetorpet, Mumsmålen och Brommetorp söder om Säby. Invid än låg Skorpa kvarn och längre söderut på Hofvetorps ägor Hemíngstorpet eller Dröset, äfven kalladt Kvarnen. Sistnämnda torp gaf ränta direkt till godsägaren, liksom också de öfriga torpen under Hofvetorp; Dåneshall, Skyttorp och två torp med namnet Långnäs. Åtminstone ett tiotal af dessa torp hade först under Carl Pers-

sons tid upptagits till brukning. En åker och en äng vid Wist kyrka omtalas också i flera handlingar såsom tillhörande honom¹. Huru alla dessa hemman och torp, det ena efter det andra, pantförskrefvos, såldes eller på annat sätt afyttrades, är här ofvan i allmänna drag antydt. Det hemman i Skog, som han lär ha disponerat (se ofvan sid. 141) har redan tidigt pantförskrifvits och gått ur hans händer. I februari 1689 skedde den första stora afyttringen, då Gripenwald förvärfvade Karsnäs, Ebbetorp, Styfvinge, Jordstorp, Ringetorp, Mårdstorp, Klint, Dalshult, Gasarp och Banketorp. På sensommaren samma år fick Beata Sparre öfvertaga Djursberg med Hofvetorp, Väsentorp, Skälstorp, Hållingstorp, Göttorp och Torpa. Om Fallemo rådde tvister, men fick Gripenwald behålla det i sin ägo. Slutligen lade banken 1692 beslag på återstoden ~ Säby med Bjärkängen och torpen Klemetstorp och Landamäre samt Ringsnäs och Kringstorp jämte en åker och en äng vid Wist kyrka. Omstående karta lämnar en föreställning om förskjutningarna, hvarvid dock gränserna för de olika områdena äro något osäkra. Innan den stora förskingringen började, var det i hvarje fall ett betydande komplex som Carl Persson hade i Wist socken - större än det som någon medlem af hans släkt förut innehafte. Efter Bo Jonssons tid hade ej så många gårdar i socknen varit samlade på en hand, och ej heller efter Carl Perssons dagar har komplexet haft en sådan omfattning. Oberäknadt sätesgården uppgick mantalet för gårdarna till 22 1/4 mantal jämlikt 1686 års morgongåfvobref. Då därtill kom sätesgården jämte de nyförvärfvade Kringstorp, Banketorp och Skog, torde hela området ha räknat omkring 26 mantal. I hvad mån Carl Persson förstod att rationellt förvalta denna stora egendom, som blott utgjorde en del af hans domäner, är svårt att med hjälp af föreliggande handlingar bedöma. I början har han säkerligen lagt sig vinn om att draga den bästa valuta af sina egendommar och upparbeta jorden, hvarom anläggningen af de många torpen synes vittna. Men i samma mån olyckorna hemsökte honom slappades nog intresset. De upplysningar man har om tillståndet vid Säby efter hans frånträde ådagalägga med all tydlighet, att han åtminstone under de kritiska åren vanskötte sin egendom. Denna tid var för öfrigt icke ägnad för en uppryckning af jordbruket. Visserligen var det flera af de rika herremännen, som intresserade sig för landthushållningen och sökte uppdrifva en rationell skötsel på de stora godsena, men något synnerligt inflytande på den allmänna utvecklingen af landets modernäring synas dessa enstaka

I Förteckningar öfver gårdar och torp finnas bl. a. från åren 1662 (Mem), 1673 (Bjärka-Säby arkiv), 1680 (N 2 d), 1686 24/8 (perg. UB), 1687 (S 103), 1688 (Östergötl. länsstyr. VLA), 1689 29/10, (Hanekinds domb.), 1692 4/8 (N :a), 1694 19/6, 1695 8/12, 1696 26/10, 21710 (Bjärka-Säby arkiv) samt dessutom å kartor och kartbeskrifningar.

gods ej hafva utöfvat. Den rådande osäkerheten såväl i statens som den enskildes ekonomi lockade icke till några omfattande nydaningar. Ej heller åstadkom reduktionen härutinnan några förbättringar.

Tvärtom bidrog den genom sina rent underminerande verkningar att ytterligare försämra ställningen. Af fruktan för gårdarnas indragning till kronan lockades mången att utsuga jorden och låta den förfalla. När rätten till jorden blef osäker och tillgångarna förskingrades för den samhällsklass, som ditintills haft att i eget intresse ansvara för jordens vård, undergräfdes både lusten och förmågan också till verkligt arbete och hämmades de ansatser till en rationell jordbruksdrift, som här och där kunnat förspörjas.

Mera än för själfva jordbruket intresserade man sig på herregårdarna för trädgårdshushållningen, då kring de nybyggda slotten praktiska parker anlades jämte trädgårdar och drifverier. En rikedom på blomster och frukter bidrog att göra trädgårdarna både praktiska och praktfulla, och i drifverierna omtalas äfven utländska växter, såsom fikon och saffran. I samband därmed stod också modet att anlägga djurparker, där hjortar och annat villebråd inhägnades till herrarnas nytta och nöje.

De upplysningar, som stå att vinna om jordbruket vid Säby under denna tid, synas ådagalägga att utvecklingen här gick efter samma linjer som annorstädes. Utgårdarna sköttes genom landbönder, som betalade sin afgäld till ägaren, torpare och lejkarlar anlätades som förut, sädesslagen voro desamma som de varit under århundraden och kreatursslagen likaså. Äfven de variationer i brukningen, som förekommo vid de olika gårdarna, hade säkerligen också häfden för sig, betingade som de voro af naturförhållanden och historia.

Ser man först på den afkastning, som ägaren beräknade för sig själf i årlig ränta fiån bönderna, så tyckes ingen genomgripande förändring under dessa år ha förekommit. År 1661 lämnade 25 gårdar i komplexet i ränta 174 tunnor spannmål, 7 pund smör och 123 årliga hästar, däri inräknad sätesgårdens afkastning 50 tunnor spannmål.

När Carl Persson 1686 utfärdade det nyssnämnda morgongåfvobrefvet uppgick afkastningen från sätesgården till oförändradt belopp, men däremot beräknades räntan vid utgårdarna till 161 tunnor spannmål eller sammanlagdt 211 tunnor från hela komplexet. Då emellertid antalet gårdar vid sistnämnda tillfälle var något större än 1661 och då dessutom smörräntan och de årliga hästama icke längre omtalas, kan den ökade spannmålsräntan bero på en omreglering, som icke behöfver vittna om stegring i afkastningen. I rusttjänstlängden 1688 upptagas icke de båda sätesgårdarnas räntor, men om dessa beräknas till samma belopp som 1661, får man en totalafkastning af 203 tunnor spannmål, 14 lispund smör och 143 årliga hästar - alltså endast en oväsentlig variation. De räntor, som i besiktningsinstrumenten 1692

och 1694 beräknas på särskilda gårdar, voro också i stort sedt desamma som på Sofia Stenbocks tid¹.

Om de uppgifter, som från denna tid föreligga, icke gifva vittnesbörd om någon ökad afkastning af jordbruket, äro de dock ägnade att belysa en del förhållanden, som icke i äldre handlingar beröras. Särskildt kartorna och inventarieförteckningarna äro därvid af utomordentlig betydelse, då de lämna upplysningar om bebyggelsen och odlingens fördelning. I beskrifningar till kartorna omtalas också skördebeloppen vid gårdarna, som mera exakt än de till jordägaren utgående räntorna återspegla den verkliga ställningen.

Af kartan öfver Säby 1685 - som är återgifven i slutet af föreliggande arbete - framgår sålunda, att en trädgård låg vid herregården, det nuvarande gamla slottet, ungefär i samma sträckning som den nuvarande köksträdgården, och att ladugården hade sin plats vid trädgårdens sydöstra hörn. Vid Rengens strand, på hela sträckan mellan sjön och Stångån ett stycke innanför herregården lågo åkergårderna. Beteshagen och kohagen sträckte sig längs ån, medan de stora ängarna lågo vid Rengens strand söder om herregården eller längs Stångån. På Bjärkängen funnos nära stranden några märken efter den forna Bjärka-gården.

Åbyggnaderna vid Säby äro förtecknade i det inventarium, som för bankens räkning upprättades år 1692 (ofvan sid. 180). Hufvudbyggnaden, som uppförts af Sofia Stenbock, hade då som nu två våningar och en tornspira. Taket var betäckt med spån. I nedersta våningen funnos åtta rum, i öfre våningen sex, hvarjämte två hvälfda källare voro anbragta under huset.

I öfrigt omtalas en »stor röd gammal träbyggning» med bagarstuga och åtta kammare i understa våningen samt två stora salar och sju kammare ofvanpå. Vidare funnos där en gammal byggning söder på gården, innehållande två stora salar, en förstuga, en kammare och två bodar; en stor bingebod med två rum; två stugor i trädgården samt slutligen nere vid sjön ett stort brygghus och ett gammalt kök; två stycken sjöbodar med ett öfverlopp och »ett hemlighus därjämte» Stall- och ladugårdsbyggnaderna tyckas äfven ha varit rikligt tilltagna. Ett stall var byggdt i två afdelningar med en stor förstuga emellan, »väl behållet» och täckt med spån.» I ena afdelningen funnos tio spiltor, i den andra tolf. En äldre stallbyggning med tio spiltor i hvarje afdelning var endast täckt med bräder. Ute på stallbacken funnos två stugor, »en karle- och en drengestuga med en kammare där bredvid», samt en smedja och en badstuga, »väl behållen». Vidare nämnas två stora logar »väl behållna» och två fårahus sammanbyggda med den ena; söder om ladugården tre fåhus och en foderlada samt

¹ Handlingar 1692 4/8 (N 2 d), 1694 19/6 (Bjärka-Säby arkiv).

»ett skull att hafva verkhästar uti, alla väl behållna»; på östra sidan af ladugården tre fåhus och en foderlada jämte tre små svinhus. Ej långt från sätesgården låg djurgården, åt hvilken Carl Persson med all säkerhet ägnade en särskild omtanke. Den var ju anlagd redan före hans tid, men modets kraf tvang honom nog att göra utvidgningar. Inne i residensstaden Linköping anlades också en djurgård, vid hvars dikning Carl Persson liksom det öfriga frälset fick sända sina bönder att utföra dagsverken¹. Redan i sina anteckningar från marschern i Tyskland talar Carl Persson med synbart intresse om de djurgårdar han såg, och särskildt den kejserliga djurgården vid Weissenburg väckte hans förtjusning. Det var sålunda värdefulla förebilder han hade för sin egen lyxanläggning vid Hjorthagen, När hans intresse för sätesgården slappnade, fick emellertid också djurgården förfalla, och vid midten af 1690-talet var den ej längre i bruk för sitt ursprungliga ändamål. I en karta från denna tid säges om den s. k. djurhagen, att »den hafver tillföre varit djuregård, består af god tall- och granskog samt god eke och annan löfskog till löftäckt tjenlig, därest ock är godt mulbete för kor». I kartor öfver några af utgårdarna vid midten af 1690-talet lämnas också närmare uppgifter om jordens fördelning och om torpens belägenhet, såsom närmare framgår af de specialbeskrifningar, som ägnas de särskilda gårdarna i föreliggande skriftserie². Vid gårdarna odlades både råg, hvete, hafre och korn enligt hvad handlingarna utvisa. Rågen intog bland brödsäden den dominerande platsen. Sålunda talas i ett arrendekontrakt rörande kvarnen vid Skorpa endast om ett visst kvantum råg, som årligen skall af arrendatorn lämnas till ägaren. Nästan öfverallt både vid de stora gårdarna och torpen förekommo humlegårdar, hvarjämte också trädgårdar med äpple-, päron- och körsbärsträd omtalas. Kreaturstammen var vid Säby icke obetydlig. Ett inventarium, som upprättats vid Carl Perssons tillträde af gården, upptar sålunda ej mindre än 148 nötkreatur - 12 oxar, 66 kor, 2 tjurar, 30 stutar, 11 kvigor och 27 kalvvar - hvarjämte funnos 121 får, 76 getter, 23 hästar af olika slag, 10 svin eller smågrisar och 27 gäss. På Sofia Stenbocks öfriga sätesgårdar Haga och Toftaholm var antalet betydligt mindre. Endast svinskötseln synes vid Haga ha varit särskildt uppdrifven, då därstädes funnos ej mindre än 43 svin eller grisar³. Fisket var i dessa trakter en synnerligen viktig binäring till jord-

1 Bref till landshöfdingen 1665 26/6 (Östergötl. Länsstyr. n:r 274, VLA).

2 Följande kartor finnas: Hofvetorp-Djursberg 1695, Skog 1695-96, Torpa 1696, Vässentorp-Gräshorfva 1696, Kringstorp-Banketorp 1697, samtliga af Nils Lundberg (Landtrnäteristyrelsen). Se äfven besiktnings- och värderingsinstrument 1694 19/6, 1695 6/12 1696 26/10 (2 st.) o. 1696 27/10 (Bjärka-Säby arkiv).

3 Inventariurn odat., troligen från arfskiftet 1661 (N 2 d).

bruket. I Rengen sades det visserligen icke ha sådan ymnighet, att det kunde öfverskjuta värdet af den omkostnad som därpå användes¹. Men desto mera gifvande var det i Stångån, där gården hade sin hufvudsakliga fiskerätt. Ett ålfiske låg vid Säbybro, och vid Bosholmen funnos ålkistor vid båda vattenarmarna jämte »ål-laner» ett stycke nedåt strömmen. Äfven vid stranden af djurparken voro fiskeredskap placerade. I småsjöarna och vattendragen rundtomkring gården förekom naturligtvis äfven fiske. Särskildt gifvande var Hornsbäcken, samma rännil, i hvilken Kinda kanal sedermera utgräfdes. Om ett fiske vid Mumsmålen och Mörketorp tvistades i flera år, då de båda torpen »detsamma ömsom häfdat och brukat»².

Jakten var ju också en värderad näring, och både nyttiga och skadliga djur blefvo föremål för vederbörandes intresse. För »åkerhönsen» begärdes vid ett tillfälle fridlysning, då man märkt att de »begynna än något här i landet igen att synas»³.

Någon nämnvärd industri uppdröfs fortfarande icke vid dessa gårdar. Nödiga handverkare funnos visserligen, då ju adeln hade rätt att anställa s. k. »gärningsmän», som eljes endast i städerna fingo drifva sin näring. Sålunda omtalas både skraddare, skomakare, linväfvere, snickare, smeder och tegelslagare vid Säby. Däremot gjordes ej försök med större industriföretag efter mönster af de fabriksanläggningar, som vid denna tid anlades i skilda delar af landet. Tillverkningen afsåg endast gårdens eget behof, icke någon afyttring i näringssyfte. Det värdefulla fallet vid Skorpa hade endast användning för två mjölkvarnar och en såg, som lågo på hvardera sidan om strömmen. Mjölkvarnarna, om hvilkas ställning till Hofvetorp man ej var fullt säker, då de påstodos vara »särskildt frälse», lågo på östra stranden åt Skälstorpssidan, den ena med ett, den andra med två par stenar. Den stora kvarnen, den s. k. tullkvarnen, var sammanbyggd af flera odalkvarnar, som sedan gammalt funnits. Den mindre kvarnen däremot anlades under Carl Perssons tid, då en kvarn ditflyttades från trakten af Bosholmen. Sågkvarnen med ett »godt fall och ett sågeblad» låg på Stångåns västra strand.

Säby-kvarnen i närheten af Bosholmen, om hvars uppdämningar Sofia Stenbock tvistat med grannarna på Sturefors, var vid slutet af 1600-talet ej längre i bruk, då Carl Persson i stället anlagt den nyssnämnda kvarnen vid Skorpa, men ansågs det att en kvarn åter kunde där »opsättas om ägaren så behagar»⁴.

Samtliga kvarnar ingingo i köpet, då Beata Sparre öfvertog Hofve-

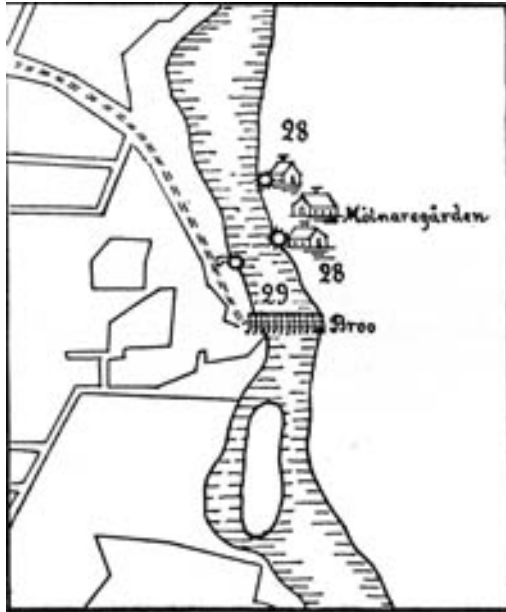
¹ *Besiktningssinstrument 1694 19/6 (Bjärka-Säby arkiv).*

² *Hanekinds dombok 1687 7/3. Jfr nedan sid. 217.*

³ *Hanekinds dombok 1699 2/10 § 23.*

⁴ *Karta. öfver Hofvetorp 1695 (Landtmät. styr.); Besiktningssinstrument 1695 6/12 (Bjärka-Säby arkiv).*

torp. I enlighet med tidens sed utarrenderade hon kvarnarna vid Skorpa till en person, som hade att både för herrskapets och det omkringboende folkets räkning förrätta målningen. Redan på sommaren 1689 upprättade hon kontrakt med mjölnaren Anders Hansson¹ Kontraktet, som är belysande för arbetsanordningarna, stipulerar, att arrendet skall för de sex år det omfattar årligen betalas med 25 tunnor råg, rågadtt mål. Då kvarnen nu med »hus, tak, stenar, utan- och innanrede med allt tillbehör mjölnaren färdigt i händer levereras», ålägges han att allt i förbättradt och icke förvärradt skick återställa.

Notarum Explicatio.

28 Twänne stycken watn-
qwarner widh Hofwe-
torp, Skorpa qwamer
kallade, som berättas
intet höra under Hof-
wetorp, utan annan
särskilt frälse natur,
bestående den ena af
ett och den andra af
två paar stenar.

29 En sågeqwarn med
godt fahl och ett
sågeblad uthi och ly-
der under Hofwetorp.

42. Kvarnarnas läge vid Skorpa-fallet.

Karta öfver Ho/vetorp 1695. Landtmäteristyrelsens arkiv.

För herrgårdens räkning skulle all säd förmalas tullfritt och oafkortadt. Äfven »för gemene man» skulle malning ske, och borde noggrant tillses, att »intet förhålles eller försnillas, hvaraf klagomål kan förorsakas». I arrendet ingick också sågkvamen, och ålåg det arrendatorn att ej endast såga allt timmer, som från herrgården framfördes, utan också »det halfva timmer, som bönderna framföra, så lagandes att bräderna blifva jämnt sågade och skurna, hvarföre han ock riktigt redo och räkning göra skall». Föröfrigt skulle bönderna tillhandagå med hjälp, när så behöfdes, särskildt vid dammarnas lagning. Visade det sig nödvändigt att förbättra kvamen »så. att den kunde något verkeligt af sig kasta», lofvade ägaren att bekosta detta, »då ock tul-

¹ Kontrakt 1689 29/7 (N 2 d).

len deraf skall i proportion modereras till en skälig förhöjning». Naturligtvis var man särskildt rädd för eld, och om genom vårdslöshet »sådan olycka oförmodligen skedde, den Gudh dock nådeligen afvände»>, skulle ansvaret stanna på mjölnaren allena.

Måhända träffades också särskilda aftal med andra handtverkare, exempelvis tegelslagaren vid det tegelbruk, som enligt kartorna låg invid Bjärkängen. I öfrigt hade de industriella »gerningsmännen i likhet med jordbruksarbetarna gårdar eller torp till sig förlänade mot skyldighet att utföra vissa prestanda. Många af de nya torp, Carl Persson lät upptaga, voro just afsedda för de handtverkare eller personliga tjänare, som han behöfde för sitt luxuösa lif.

I början synes Carl Persson ha varit synnerligen generös vid sina bortförlänningar och gifvit hela hemman till sina underlydande. Sålunda var år 1662, för att endast nämna några af de under Sofia Stenbocks tid skattlagda hemmanen, Bäck upplåtet åt drängfogden, Gasarp åt rättaren, Dalshult åt snickaren, Fallemo åt murmästaren, Jordstorp åt sågaren, Ebbetorp åt timmermannen och Ringetorp åt tegelslagaren. Det var också under hans välmaktsdagar, som hans gifmilda sinnelag förmådde honom att lämna gårdar och torp i lifstidsförläning åt underhafvande, såsom fallet var med Banketorp, Kringstorp, Klint, Ringsnäs och Åkroken, hvarom ofvan talats.

Vid hufvudgården fanns naturligtvis en betydande stab af tjänare under Carl Perssons välmaktsdagar. Ännu 1687, då de ekonomiska svårigheterna redan börjat Visa sina verkningar, voro ej mindre än 28 personer anställda som »hoffolk och legohjon» vid Säby och 6 vid Djursberg¹. Bokhållaren vid Säby åtnjöt 80 daler k:mt i lön och landsfogden 60 daler, hvartill gifvetvis kom husrum och andra naturaförmåner. Dessutom nämnas en kammartjänare och två hofbetjänare, en skraddare, två kammarpigor, en deja, en kokerska, en tvätterska, en snickare, en trädgårdsmästare med trädgårdsdräng och humlegårdsdräng, en hofskomakare, en kusk och två stalldrängar, en fiskare, en rättare, en drängfogde, tre legodrängar och tre ladugårdspigor, samtliga vid Säby. Vid Djursberg funnos endast en gårdsfogde, en skytt, två legodrängar och två ladugårdspigor. På namngifna torp bodde två mjölnare, två smeder, en skomakare, en murmästare, en sågare, en dikesgräfvare, en knekt och en sventjänare, medan ytterligare 12 torp voro bebodda af dagsverkstorpere.

Carl Persson var nog som arbetsgifvare ej alltid så foglig som hans gifmilda förlänningar låta påskina. Vid flera tillfällen var han invecklad i processer med sina underhafvande, väckta antingen från hans eller deras sida angående föröfvade tilltag eller försummade förpliktelser. Sålunda processade han under några år med sin tilltänkte fogde

1 Specifikation på Carl Perssons husfolk 1687 (S 103).

Håkan Gabrielsson Swan. Denne, som 1687 kallades kammartjänare och 1689 förde Carl Perssons talan vid tinget, hade fått löfte om att blifva fogde på Säby, om han frånträdde sin tjänst som kronans underfogde. Detta tyckes han emellertid ej ha velat göra förrän han fått verkställa det löpande årets uppbörd, och följden blef att den nya tjänsten ej fick tillträdas. Några partier råg och foder, som Swan skulle få bärga vid Djursberg, lade Carl Persson själf beslag på. Då varorna blifvit upplåtna »med det villkor att Swan skulle komma att blifva hans fogde och som han det villkoret icke fullgjort», hade Carl Persson tagit hand om det som han ansåg vara sin egendom. Swan stämde Carl Persson 1690 inför tinget och beskyllde honom dels för brott mot legohjonsstadgan, då Swan skulle blifvit utan orsak »vräkt» från sin befattning, dels för orättmätiga _tillgrepp, då han ej blott tagit den för Swan afsedda spannmålen vid Säby, utan också lagt sig till med några varupartier, som Swan själf köpt vid andra gårdar. Först efter något år blef målet afgjort, då »mätismän» tillsattes för att bedöma, huru mycket som borde tillhöra den ene eller den andre¹. Betänkligare var en anklagelse mot Carl Persson och Beata Sparre, som 1692 framkastades af några våldsverkare, hvilka voro instämde inför tinget. Den ofta omtalade Olof Lyhnman, som vid denna tid var regementsauditör och slutligen blef häradshöfding i Tjust, hade af Carl Persson i lifstidsförläning erhållit gården Ringsnäs, hvartill hörde fiskerätt i Hornsbäcken. Då förmånerna 1686 reglerats så att innehafvaren fortfarande skulle befrias från alla prestanda men hans efterkommande erlægga 80 daler k:mt i årlig afgäld, hade också rätten till fiskevattnet särskildt bekräftats, isynnerhet som Lyhnman med stora kostnader byggt »grafvar och mera slikt»². På pingstaftonen nyssnämnda år gjordes emellertid en våldsam åverkan å fiskanordningarna vid Hornsbäcken, i det att stolpar och dammar förstördes. I dådet deltog rättsaren Jon Månsson å Säby, bönderna Johan och Olof i Vässentorp samt Jöns i Gräshorfva. Då målet kom inför tinget, framhöll den sistnämnde, att Gräshorfva sedan gammalt gjorde anspråk på fiskerätt i Hornsbäcken, men de andra däremot sade, att de voro »därtill af sitt herrskap välborne herr Carl Persson och högvälborna fru Beata Sparre på Säby strängeligen befalte». Lyhnman vidhöll emellertid sin anklagelse och lämnade »dem att dela sådant emellan sitt herrskap det bästa de gitta, men som de äro inge tubbebarn, måtte de själfva plikta förett så olämpligt procedere, icke förmodandes att herrskapet sådant utan ringaste communication befallt, efter han tillföre af dem förfarit allt godt». Rätten lät våldsverkarnes »föregifvande» comuniceras med det höga herrskapet, men

1 Hanekinds dombok 1690 12/6, 22/10, 1691 4/3, 22/5, 14/9.

2 Carl Perssons bref 1686 30/12 (N 2 d). Jfr Joen Månssons bref 1690 4/6 (N 2 d).

tydligan ansågs denna beskyllning mot dem alldeles för grof för att den skulle kunna lindra straffet för de skyldige¹.

Bland öfriga processer, som Carl Persson under sina sista år förde med underlydande, kan nämnas en med linväfvaren Hans Jönsson Lyhnman, som, trots det att han af Carl Persson en gång på så förmånliga villkor fått torpet Åkroken i förläning, år 1690 anklagade sin herre för att ha tagit foder ur hans hus. Samma år uppträdde Carl Persson själf som åklagare mot Carl i Klint, som beskylldes för oriktigt fästande af husfolk. Följande år instämde han mjölnaren Gudmund Gudmunsson, med kraf på resterande kvarntull vid Skorpa kvarn. Af allmännare innebörd var det åtal, som kronans befallningsman Johan Berg 1693 väckte mot Carl Persson, därför att han låtit för starkt upp-dämna »Wist-ån» med den påföljd, att »icke en fisk kom neder» till dem, som ägde fiskerättighet längre nedåt ån².

Alla anklagelserna mot Carl Persson tyda på att han ej hade det bästa rykte bland folket, åtminstone vid den tid då olyckorna från flera sidor ansatte honom. Först nu vågade man kanske höja rösten, då man kunde stämma in i det verop, som ljud från flera håll. Sannolikt har väl Carl Persson själf också blifvit mindre nogräknad i sina åtgärder, ju mera nöden tvang honom att skapa sin egen lag.

Någon så synnerlig ordning tyckes föröfrigt ej ha varit rådande hos herrskapet på Säby, hvarken vid de yttre anordningarna eller vid inventariernas förvaltning. I den stora stenbyggnaden -- det nuvarande gamla slottet -- hade Carl Persson sin bostad. Det var också där han stannade efter gårdens öfverlåtelse till Koskull 1694, medan mågen däremot disponerade en träbyggnad, troligen den förut nämnda röda träbyggnaden bredvid slottet. Redan under Carl Perssons välmaktsdagar var omgifningen här allt annat än smakfull, om man får döma af klagomål, som kyrkoherde Wickman inför konsistoriet frambar beträffande tiondespannmålen från Säby. År 1675 påstod han, att tiondesäden först brukade få stå på åkern öfver Mikelsmässan, hvar-efter den fördes hem till gården och lagrades till våren, då den ändtligen blef tröskad. På sista tiden hade säden »aflaggts vid nya herregården, där den blifvit mestadels af frat och möss uppäten», försåvidt himmels fåglar lämnat något kvar. Det är visserligen i en anklagelseskraft som detta fram bäres, men någon sanning låg det nog alltid däri³.

Man kan därför väl förstå, huru det skulle se ut när olyckorna kommit och intresset hos ägaren ytterligare förslappats. Johan Nordman blef också högeligen förskräckt, då han 1694 för bankens räkning kom till Säby och fick iakttaga, huru allt var förfallet och gården på väg att råka i ödesmål. Då han på hösten 1694 öfvertog

1 Hanekinds dombok 1692 8/6. Lyhnman afled å. Ringsnäs 1694 (Wist kyrkobok).

2 Hanekinds dombok 1690 12/6, 22/10; 1691 4/3, 14/9; 1693 10/10.

3 Mathias Wickmans bref 1675 20/7 (Link. Domk. E. IV, n:r 315).

219

arrendet, hoppades han måhända att kunna bättra upp ställningen, men förhållandena voro honom öfvermäktiga, isynnerhet som några mycket dåliga år med en stormig och regnig väderlek tillstöttes¹. Dessa år voro också af naturen särskildt missgynnade, då hela landet under de sista åren af Carl XI:s regering hemsöktes af missväxt. Belysande för situationen äro de utredningar, som lämnades vid tinget under de år banken innehade Säby. I juni 1695 afgafs sålunda af några bönder i Kringstorp och Karsnäs ett intyg angående skördeutsikterna vid sätesgården. De hade på Nordmans uppdrag inställt sig vid Säby för att besiktiga årsgrödan och funno därvid, att vintersäden därstädes var alldeles utgången, så att den ej kunde betala arbetslönen eller inbärgningen. Då föregående års gröda värderats till 400 daler k:mt, kunde däremot det förevarande årets ej beräknas högre än till 250 daler. Inför tinget, där intyget föredrogs, berättades sedermera att en äng, kallad Bjärkan, på grund af den myckna vätan var så godt som obärgad, då där endast erhållits 20 å 30 lass hö efter 1 daler 16 öre k:mt lasset².

Då Reuter omhändertog gården på hösten 1695, mötte samma svårigheter honom. Han sådde litet råg och hvete, men på grund af den »istadiga vintern» gick en stor del ut, så att på våren endast blef behållet »2 tunnor och 6 fjerdingar land med råg samt 1 tunna och 6 fjerdingar land med hvete». Några af de ägor, som på hösten blefvo upplöjda, voro på våren så obrukeliga, att 5 1/2 tunnland icke alls kunde besås. Då regnandet fortsatte på sommaren, kunde höskörden knappast bärgas; en stor del af höet, som legat 14 dagar på slag, blef alldeles fördärfvad, trädgården bar ingen frukt, och ej heller fisket dugde något till. Värderingsmännen skattade därför 1696 års gröda till endast 220 daler k:mt, d. v. s. ännu lägre än föregående år, »ty det står allt under Guds hand, huru den fattiga säden kan komma in i husa, eftersom det ser för menniskeliga ögon mäktas svart ut, eftersom ingen säd ännu är mogen och såningstiden dock förlängst inne är»³.

Äfven det tredje året, då Nordman återtagit arrendet, var situationen ungefär likadan." Arrendatorn hade på hösten 1696 med stort besvär utsått 3 fjerdingar hvete och 10 tunnor råg, men »efter tidsens svårighet och väderlekens ostadighet» gick det ut, och på våren måste man å samma åkrar så dyrt korn och hafre. Ej heller detta artade sig, utan blef det åter missväxt »så att största delen måste slås kull med lien och räfsas tillsammans i såthen». Äfven trädgården och fisket gaf ringa afkastning, och följderna blef att »årsgrödan tillika med höbergningen» ej kunde värderas till mera än 300 daler k:mt⁴.

1 Hanekinds dombok 1695 20/6.

2 Rapport 1695 17/6 i Hanekinds dombok 1695 8/10.

3 Rapport 1696 12/8 i Hanekinds dombok 1697 14/1.

4 Rapport 1697 21/8 i Hanekinds dombok 1697 2/10.

Det var efter sådana försök som Nordman drog sig tillbaka 1698, sedan han konstaterat, att de stormar, som rasat under några år, totalt fördärfvat de redan förut bristfälliga byggningarna. Utan att någon sökt bota skadorna hade förödelsens makter rifvit ner både tak, fönster och skorstenar, så att det knappast längre fanns någon hel byggnad eller något täckt skjul att lägga hvarken hö eller säd under! Dråpligare illustration kunde väl knappast gifvas till verkningarna af ett ekonomiskt sammanbrott.

Säkerligen har det ej stått bättre till vid Djursberg, där under dessa år Beata Sparre residerade tilldess hon på grund af öfverlåtelsen till Wellingk nödgades afflytta. Huruvida den byggning, som därstädes var planerad på våren 1694, sedermera blef färdig under hennes tid, är ovisst. Då hennes persedlar inventerades 1697, nämnes jämte »bodarna» endast en sal där möbler förvarades. Det är möjligt, att möblerna endast intagits till förvaring i någon äldre byggnad, som ej af fru Beata varit bebodd, då nämligen det lilla som fanns kvar tyckes ha stått instufvadt utan ordning¹.

Bland dessa sista rester af Carl Perssons bo kan förtjäna nämnas två stora ekskåp, det ena inlagdt med svart, det andra med bildhuggarearbete _ tydligen kraftiga barockpjäser i den typiska stilen - vidare »ett ekekontor med järngrepe», ett stenbord med ekfot, en eksäng med järnskrufvar och bräder i botten, allt inrymdt i salen. I bodarna förvarades bland annat nio länstolar eller karmstolar med olika slags öfverdrag; speglar med bildhuggeriarbeten; två små koffertar, öfverdragna med ryssläder och med förgyllda sidor och lock; en del stolar, bord och kistor; gångkläder och en stor samling sängkläder; husgerådssaker och redskap; ett brädspel; ett bröststycke af ett harnesk och ett par ryttareväskor; en förgylld bild i en eklåda; fyra »skilderier» och slutligen det förut omtalade porträttet af Carl Persson, hänvisadt till skräpkammaren i gårdshuset vid hans afyttrade sätesgård! Huruvida fru Beata tidigare låtit bortföra någon dyrbarare egendom är obekant, men troligt är, att det som i inventariet uppräknas - sammanlagdt ett 80-tal nummer med flera persedlar under åtskilliga nummer - ungefär representerade hvad den en gång rike herren till Säby lämnade efter sig.

Det förfall, som så frappant framträdde vid de egendomar, där Carl Persson haft sin verksamhet, skönjdes också annorstädes i Wist socken. Fattigdomen, som skymtat redan under krigsåren på 1670-talet, då man nödgats äta barkbröd och användt allehanda rötter i skogen såsom ersättning för bröd², gjorde sig ånyo påmint vid upp-

¹ *Inventarium 1697 17/2 (N. 2 d).*

² *Hanekinds dombok 1675 18/6.*

repade tillfällen. Nästan öfverallt vansköttes byggnader och anläggningar, både offentliga och enskilda. Kyrkan i Wist var i saknad af behöflig reparation, och de offentliga vägarna fingo ett alltför dåligt underhåll. Vid undersökning konstaterades, att alla vägar i Hanekinds härad voro dåligt skötta, men särskildt utpekades vägarna i Wist socken såsom undermåliga. Kyrkogatan i Wist var så förfallen, att folket icke kunde annat än med största risk komma där fram. Bron vid Säby utgjorde också en verklig fara för alla resande, då den när som helst kunde störta samman. Vid hösttinget 1697 uppmanades allmogen att snarast reparera den, men intet åtgjordes, och följande år nödgades man ytterligare ålägga socknemännen i Wist och Landeryd att skyndsammast företaga den nödvändiga reparationen å Säby bro¹. Sammanhanget i dessa företeelser är ej svårt att skönja. Missväxt-åren på 1690-talet fingo gifvetvis olycksdiga följder, då skördarna nästan öfverallt slog fel och hindrade bönderna att fullgöra sina inbetalningar och prestanda. Men vid sidan därom hade också de ekonomiskt-sociala omkastningarna sina deprimerande verkningar. På Säby satt ej längre någon herreman, som kunde offra något för det allmänna. Sturefors stod under försäljning, sedan man slitits om resterna af en söndersmulad förmögenhet. Stafsäter ägdes af Jacob Spens, Gustaf Bondes måg, som kanske lyckats rädda något af svärfaderns rikedomar, men som sällan vistades vid gården och i hvarje fall ej hade tillräckligt starka intressen i trakten för att ensam kunna bära tyngden. Ingen af socknens bönder hade något att offra. Vare sig de gåfvo sina räntor till kronan eller till herremannen, voro de i samma situation. I andra socknar och i andra trakter var förhållandet likadant. De samhällsfunktioner, som sedan århundraden ålegat de kapitalstarka folkelementen, kimde ej längre fullgöras, då den kapitalistiska samfundsordningen rubbades i sina grundvalar utan att något nytt sattes i stället. Upplösningen återverkade också på det sedliga lifvet. Om också djupare liggande orsaker här hade afgörande inflytande, så måste gifvetvis också de moraliska banden förslappas, när de ekonomiska rubbningarna undergräfvade vördnaden för auktoritet och tradition. I Wist socken, liksom öfverallt, hade brottmålsannalerna ett varierande innehåll vid denna tid. Stölder förekommo i stor utsträckning, och till och med falskmyntare uppenbarade sig och drefvo under några år sitt farliga spel. Dryckenskapslasten tilltog, och det gick så långt att man vid häradets kyrkor tog sig för att organisera försäljning af brännvin och öl². Prästerna klagade naturligtvis öfver att man ej besökte gudstjänsterna eller infann sig vid de kyrkliga

1 Hanekinds dombok 1696 5/10, 1697 1/10, 1698 11/2, 4/10, 1699 19/5, 1702 20/5 m. fl.

2 Hanekinds dombok 1692 3/8, 13/8, 5/9, 1687 27/6.

förhören. »Tjänstefolket kommer väl fram», vittnade en präst inför konsistorium, »men hvarken stadsfolkets barn eller inhysesfolket eller de flere enfaldige af borgarefolket, som dock ganska väl behöfva genom detta medlet uppmanas till flit uti sin kristendomsförkofring och till större kärlek att gå i kyrkan och höra Guds ord»¹. Vid denna tid var det också som de beryktade häxprocesserna florerade. I andra delar af landet, särskildt i Dalarne, förekommo de i större utsträckning, men äfven i Östgötabygden omtalas fall af denna hemska suggestionsepideemi, likaväl som andra utslag af vidskepelsens bestickande makt. Att äfven dessa företeelser hade ett visst samband med den allmänna depressionen är otvifvelaktigt.

Om ställningen vid Säby sålunda hvarken i det ena eller andra hänseendet var så lysande vid 1600-talets slut, så får man icke endast skylla detta på Carl Persson. Tidsförhållandena voro icke ägnade att befordra en ekonomisk eller kulturell blomstring, och Carl Perssons egen historia var föröfrigt betingad just af de ogynnsamma omständigheter, som menligt återverkade på den enskildes ekonomi.

1 Olaus Langelius till biskop Spegel 1695 28/10 (Link. Domk. E. IV, n:r 315).

43. Ornament å *Benedicta Posses* kista.
Sribygrafven i Wist kyrka. Teckning af Erik Lundberg 1922.